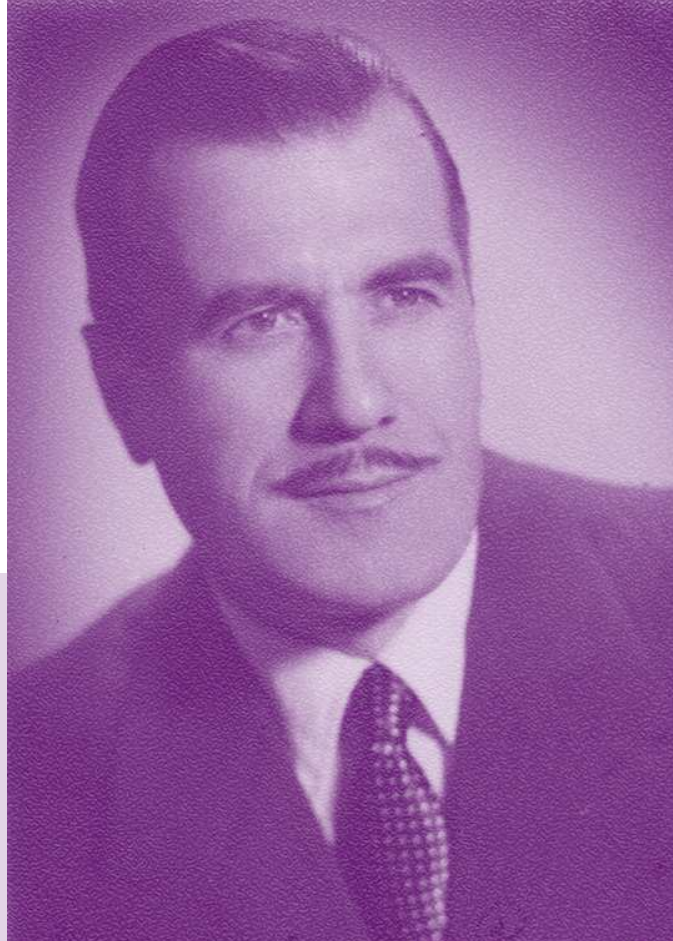

Areal

REVISTA CULTURAL de SADA

nº 5
outubro de 2012

A. C. IRMÃOS
SUÁREZ
PICALLO

A R E A L

Asociación Cultural
Irmáns Suárez Picallo

REVISTA CULTURAL DE SADA

14 de outubro de 2012
nº 5 - Sada

SUMARIO

Opinión e actualidade

Cara hora derradeira 2
Edmundo Moure

Ramón Suárez Picallo, de plena actualidade 5
Ana Lusa Bouza Santiago

Estudos locais

Vida mariñeira de Sada 6
M^a do Carme Ríos Panisse

Hórreos no concello de Sada 10
Xosé Anxo Seoane Cao

Nomes propios: José Monzo e o sindicalismo
anarquista na Sada da II República (II) 15
Manuel Pérez Lorenzo

Xénese e futuro da nosa nación 19
Manuel Lugo Rodríguez

O idioma e mais a historia de Galiza en Ricardo Flores 21
Antón Santamarina Delgado

Pola península de Entre-Rías. Roteiro das Ma-
rinhas literarias 23
José-M^a. Monterroso Devesa

Estudos xerais

O que xantamos 27
Xaime Rodríguez Rodríguez

Creación

O traballo en silencio 31
Ricardo Seixo

O túnel de Fontán 31
Vanesa Santiago Vázquez

Documentos

Memoria de actividades 40
Marisa Naveiro López

O que limos 42
Francisco A. Pita · Xaime Rodríguez

Areal chega ao seu quinto número e a Asociación Cultural Irmáns Suárez Picallo, entidade que sustenta esta publicación, acada xa os seus 5 anos de existencia. Unha andaina que iniciabamos en 2008 –con traballos previos en 2007– a consecuencia dunha decisión do goberno municipal de Sada e da Xunta de Galicia: a de retornar os restos do sadense Ramón Suárez Picallo ao cemiterio do Fiunchedo.

Ao longo deste tempo, aquela comisión inicial transformouse nunha asociación con vocación de permanencia e con miras abertas a todo canto supoña divulgación do coñecemento nos diferentes ámbitos. Comprendeuse que era imprescindible a continua ampliación da base social, e o número de socios non deixou de medrar: hoxe camiñamos cara os 60. Cos limitados recursos económicos dos que dispoñemos –sen axudas institucionais a día de hoxe– e cos recursos humanos que nos aporta o traballo desinteresado, programáronse actos, realizáronse exposicións, editáronse publicacións e aborouse a implantación da entidade en internet, mediante a incursión nas redes sociais e a creación hai 3 anos dun blogue que supera as 1000 entradas –730 correspondentes a textos de Ramón Suárez Picallo– e as 148.000 visitas.

Cada día que pasa ofrécenos menos facilidades pero máis motivos para seguirmos na nosa actividade. Porque, ante a instalación nas institucións de forzas que, cos mecanismos máis perversos –violencia incluída– imponen o pensamento único, tócalles á sociedade civil promover a conciencia crítica e a análise dunha realidade moi necesitada de cambios.

Atopámonos nunha encrucillada na que a sociedade galega ten que decidir o seu destino. Optar entre o desmantelamento da sanidade pública en beneficio de intereses mercantís ou do seu reforzamento como dereito básico; entre un modelo de educación para ampliar diferenzas sociais ou un sistema que cree cidadáns libres; entre a destrución premeditada da identidade de Galicia ou a posta en práctica de medidas que garantan a súa supervivencia.

A nosa entidade ten claro cal é o futuro que quere. É por iso que a portada do presente número está ocupada polo retrato de Ricardo Flores, o escritor sadense a quen homenaxeamos ao longo deste ano. Afondando no seu recoñecemento, cómpre non esquecer o seu afán perenne pola revitalización da lingua e da cultura propias de Galicia.

Coordinación e maquetación

A. C. Irmáns Suárez Picallo · Sada

Contacto comisionsuarezpicallo@gmail.com / 665 801 557

Fotografía de portada

Ricardo Flores Pérez. Cedida por A. Yáñez e M. Flórez

Impresión

Lugami, Artes Gráficas · Betanzos

Depósito Legal C 3217-2010

Deseño dos caracteres do título

Calros R. Silvar

www.blogoteca.com/acsuarezpicallo

A FEIRA DE ED-MUNDO

CARA A HORA DERRADEIRA

Edmundo Moure Rojas

Non imaxinas nin pensas nin intúes que ese momento vai chegar, ata que un cúmulo de imaxes invaden a túa memoria, comezando polas que xorden da fonte da infancia remota. Algunhas serán belas, outras dolorosas, pois o gardado non sempre é o grato e pracenteiro, senón o áspero e lacerante dos días pretéritos. Entón, todo preséntase como un balance non susceptible de emendas, pois se analizas cada opción que tiveches na disxuntiva dos camiños que se bifurcan, verás que non foi posible escoller o carreiro contrario ao que optaches, porque é unha cuestión de identidade irrenunciable: non podías ser outro distinto do que fuches. É sinxelo e terrible, aínda que contraría os ensinamentos recibidos e a filosofía libertaria que a Razón cravou en ti, como un estandarte que ía presidir todas as túas batallas existenciais.

Pouco antes do tránsito a outra beira, recordarás como xogabas e compartías cos teus amigos da nenez, cos teus irmáns, que non resultarían tan fraternos ou cómplices como esperaches, revivindo o percorrido de rúas e barrios das catro casas que os teus pais procuráronche. Volves transitar pola rúa Exequiel Fernández, barrio de Ñuñoa; ou nos espazos rumorosos de Chacra el Olivo, comuna de Conchalí; ou deambulas polas anchas habitacións da casa quinta de La Cisterna, desde cuxas ruínas xurdiría *La Voz de la Casa...* Inventaches con discos primos aventuras fantásticas e outras moi reais e pedestres, coa súa cota de fechoría e o seu chisco de lealdade, entre arrestos destrutivos e xenerosos, onde asomaba tanto o prurito cruel como o móbil difuso da solidariedade entre pares. Por iso contarás agora ti mesmo, en primeira persoa do plural, para revivir aquela atmosfera desvaída, mentres eu, o que sempre vai contigo, fale como quen glosa e complementa un diálogo imperativo.

Atraíannos o lume e a auga. Aproveitabamos as anchas e torrentosas acequias para facer-

nos capitáns e mariñeiros pertinaces de pequenas naves que viamos como grandes carabelas descubridoras, ou como airosos bergantíns piratas que nunca ían tripulados por hispanos, pois a transgresión dos canons imperiais e católicos corría por conta de ingleses, holandeses e aínda malaíos, como o intrépido Sandokán, debuxado por Salgari segundo preceptos da estética europea. Nalgunha pequena canle afluente do Mapocho, o río menesterozo que leva nome mapuche, cuxa toponimia significa “auga da terra”, botabamos a correr os nosos barquiños engrandecidos pola fantasía, para que desembocasen no enorme océano Pacífico, quizá nas ribeiras de Valparaíso, alí onde nacera a nosa nai, que nos falaba do vento como dun dos primeiros misterios aos que se enfrontou na súa nenez, cando a claraboia da súa habitación interior emitía unha estraña linguaxe musical que compuñan para ela os aloucados silfos do porto. E pai, que nos contaba nostálxico as súas peripecias de neno nas augas do Búbal afastado, alá en A Touza, Santa María de Vilaquinte, reino venturoso de Galicia, onde quizá lle esperase o negro vapor que ía levarlle ao Finisterre do Sur, onde moraban os soños e a esperanza, e estaba ancorado o mesmo barco que el agardaba para o imposible regreso á casa extraviada nos outeiros do sur de Lugo.

Coñecemos o cabalo e a idea da súa esencia, como na caverna de Platón, apoderouse de nós, para buscalo como complemento das mellores aventuras. Cada vez que percibiamos o aroma forte e embriagador dos apeiros, ou cando tocábamos as lúbricas sinuosidades da montura, un ansia de montar nos impelía a correr campo a través. Na enorme chacra de Conchalí, no sur do mundo, o corcel era un alazán vermello e bravío, que levaba o equívoco nome de “Indio Manso”, pero non había pontes antigas nin brasóns nin casas solariegas que perdurasen, como na Galicia profunda que iamos coñecer trinta anos máis tarde, porque aquí, no Último Reino, o ser humano parece máis efémero, e a terra, coas súas

Tres vistas de Chiloé. Fotografías do autor.

forzas telúricas desbocadas, adoita arrasar de tanto en tanto o que o home levanta, obras que parecen aínda máis precarias que barquiños de papel ou folios escritos con tinto sangue.

Tamén recordas, inútil poeta de furor infrutuoso, os aromas da froita no atafegante estío, así mesmo os días propicios de Nadal e Ano Novo, entre aniversario de Avoa e de Nai, os preparativos do condumio, a tina de baño grande abarrotada de champaña e bebidas frías e sobremesas xeadas para gozar antes dos abrazos na turbadora canícula do decembro austral... Nunha tarde de decembro cuxa data non podes atrapar con precisión, xogabas na vereda con dous amigos, quizá Juan Ramón Méndez e Charles Dabdoub, cando o teu pai atravesou á beirarrúa de en fronte, onde lle esperaba unha muller nova e moi pálida, vestida como viúva abatida, o pelo alborotado sobre os ombreiros. O galego saudouna e ela colleu coas súas mans a súa e algo faláron que non puideches oír. Parece que o teu pai entregoulle un sobre ou talvez uns billetes encartados. A muller camiñou cara a onde estabas, separada pola distancia da rúa. Era bela, a pesar de marcadas olleiras na súa tez branca, e tiña grandes ollos negros. Preguntaches ao galego, antes de que cruzase o limiar, quen era esa muller. E respondeuche en voz baixa, levándose o índice dereito aos beizos, que era unha enferma de tuberculose que traballaba na fábrica, na Azucreira Francesa. Anos máis tarde, asociaches a súa imaxe lánguida e hierática ás heroínas de novelas francesas e soubeches que as tísicas atraían aos homes cun morbo abismal, irmán da morte, e que eran amantes insaciáveis. Fai un par de noites volvíches ver en soños esa imaxe, coma se espertase das sombras do esquecemento, a muller camiñando cara a ti, con sorriso triste... Era outro de tantos enigmas indescifrables que gardou o teu corazón de neno. O teu pai non está para pescudalo, e aínda que estivese, non llo impetrarías.

Cando cumpriches trinta anos, fixécheste unha promesa, secreta e solemne: traballarías duro ata os corenta. De aí en diante, ías reducir a xornada de labores de subsistencia a catro ou cinco horas diarias; o resto do tempo sería para ti, é dicir para a escritura, para ler aos teus autores amados, para estudar estética e filoloxía. Pero ao cabo das catro décadas traballabas máis tempo que antes. Entón, renovaches o voto, como un ermitán que xurase carreiros de perfección ante o Todopoderoso. Ao cumprir os cincuenta apreciaches o baldío da túa promesa. Pero aprendiches que os anhelos, aínda cando pertencen a un fracasado e proscrito vate, aínda que xamais se cumpran e, quizá por iso mesmo, aférrese un a eles e ámense aínda máis, como a esa doncela entrevista detrás dunha fiestra, que se esfumou coas sombras da tarde, cuxa silueta xorde en soños e que se chama Helena, como todos os amores imposibles...

Pero los días son una red de triviales miserias, ¿y habrá suerte mejor que ser la ceniza de que está hecho el olvido? Isto escribo Borges, pero é teu, agora, como todas as palabras que fuches extraendo dos libros e que soubeches cerner, como cribador de boas colleitas, para posuílas con esa identidade estraña que chamamos estilo e que hoxe, ao final de tantos meandros, podes congratularte de lograr, sentindo unha secreta felicidade que nada ten que ver coa ostentación nin a fanfarronería dos “imbéciles felices” que pululan nas cidades consagrados ao consumo e á va autocomprancia.

Sempre saben os poetas onde está o limiar certo da finitude. Será no momento en que a articulación dos soños, como materia poética, tropece coas necesidades pedestres e cotiás, coas fraquezas da desmedrada saúde. E non é que boteamos en falta os momentos utilitarios en que cumprimos, talvez só a medias, os deberes grises do mundo, senón aqueles espazos do tempo en que non amamos como debésemos, en que non pala-

deamos o viño ata a última pinga, en que non escoitamos con atención as palabras dun amigo que pechou tras de si a última porta, deixándonos un legado imperecedeiro e indisputable, que renova a certeza de non poder servir nunca a dous señores neste oficio de dubidosa retribución.

Recordas o Camiño de Santiago, feito con dous amigos, desde Valença do Minho, no amado Portugal de Fernando Pessoa, ata Santiago de Compostela. Podes ver de novo os rostros que miraches moitas veces, indo agora polas calzadas romanas da Vía Décimo Nona, co vello fardel da memoria dunha antiga tribo da Galicia profunda á que pertences, en certo sentido, posto que aquel que abandona o seu territorio orixinario é expulsado por ese poder colectivo que repta en todas as comunidades -sobre todo nas familias-, que segrega e exclúe aos diferentes, para consagrar e fortalecer os seus poderes baseados no antigo código moral do “que dirán”, máxima que confirma a nosa ancestral condición de simios baixo tutela e ameaza de castigo.

Levántaste e deixas deslizar ata o chan un exemplar de revista Grial, onde Álvaro Cunqueiro escribe “*El gallego en sus magias*”, entendendo desde a poesía -o máis lúcido xeito de entender- como o inconsciente colectivo articula mitos e lendas para que os trobadores poidan cantalos ao son dos seus inconfundibles laúdes. Sentes que fai moito calor, coma se o orballo viñese desde Compostela, traendo o bafo quente da lareira e as voces dos avós debullando a mesma historia que por anos escoitou o lume e que ti trataches de continuar aquí, neste reino asomado ao Mar do Sur.

Este inverno, a finais de xullo, a túa nai tivo o seu *pasamento*, logo de vivir case un século e deixado unha estirpe de cen individuos nados do seu tronco. Sentes o peso da absoluta orfandade, e aínda que hai moito que deixaches de ser neno, confésaste desamparado, como un cachorro que se abandona baixo a choiva.

A imperturbabilidade do mundo, da natureza, fronte á morte dos que amamos ou dos que consideramos grandes segundo os nosos paradigmas estéticos, parécenos cruel e terrible. E é que o pulso universal non se altera nin unha millonésima de segundo pola presenza ou ausencia dos homes, sexan estes próceres, heroes, santos, príncipes dos enxeños ou modestos axudantes de escribanía, ou tenedores de libros, contables na Rúa dos Douradores ou na rúa Emilia Téllez de Santiago del Nuevo Extremo.

Quixeses recordar os mellores versos que memorizaches, algúns deles co romántico e mercenario propósito de conquistar a unha muller desprevida, pero esqueciches moitos poemas, aínda que agora véñenche ao maxín aqueles versos de Pablo Poeta que falan da Parca:

Yo no sé, yo conozco poco,
yo apenas veo,
pero creo que su canto tiene
color de violetas húmedas,
de violetas acostumbradas a la tierra
porque la cara de la muerte es verde,
y la mirada de la muerte es verde,
con la aguda humedad de una hoja de violeta
y su grave color de invierno exasperado...

Alguén te pregunta por que non memorizaches os teus propios poemas, e ti cres, de modo veraz e definitivo, que quizá porque tampouco estiveron á altura dos teus anhelos, salvo cando improvisabas algún para cativar ollos femininos dunha descoñecida, e que xamais levaches ao papel, porque os máis excelsos poemas son os que nunca se escribiron.

Sabes que o estilo de que falas non é só sinal literario senón tamén visión que se proxecta sobre mundo, seres e cousas, nesa enigmática existencia que a individualidade outorga, coma se todo o que vemos e tocamos na nosa curta vida estivésemos escribindoo de novo, nunha sucesión interminable e compulsiva de relatos, a miúdo parecidos pero xamais iguais. Se fósemos capaces de unilos, chegaríamos a construír o libro de todos os libros, dentro dun cosmos que sería a biblioteca infinita, ese espazo que ás veces nos desvela en soños sen comezo nin fin, cuxos retrincos percibimos ao abandonar a conciencia diúrna, o que chamamos “vida real”. E pensas e dis, con esa outra voz que en ti moura: ‘Como os meus propios pasos, en tantos camiños non escolleitos e obrigados por esa man que chamaban Destino os grandes poetas alemáns, rutas cheas de desasosego e incerteza, máis plenas de convicción cando intuimos o seu fin’.

Aínda que para ese termo ineludible non poidas negarche á posibilidade de que todos eses textos que gardas no cartafol virtual “A miña Herdanza”, sexan descubertos por unha ilusoria posteridade que vai facerche xustiza estética cando xa non existas para recibir o seu beneficio tangible. E que non vaian pór o meu nome nunha rúa, pensas, pois tampouco o epónimo derradeiro poderá servir de corolario a eses anhelos que levará o malogrado poeta que es co último suspiro.

RAMÓN SUÁREZ PICALLO, DE PLENA ACTUALIDADE

Ana Luisa Bouza Santiago

Nuns días celébrase o cabodano de Ramón Suárez Picallo e catro anos da traída dos seus restos a Galiza, nese 2008 no que recuperamos a súa figura pola vontade política de dous gobernos, o de Sada e o de Galiza, pola vontade política de Abel López Soto e Anxo Quintana, do BNG.

A lectura dalgún dos textos que se publicaron daquela, mostra a actualidade das súas reflexións. A fins dos anos 20 e primeiros 30 do século pasado vivían Europa e Galiza tempos convulsos, semellantes aos actuais, e instalouse un discurso contra os políticos e a política promovido e aboado desde os medios de comunicación. O resultado, que cómpre lembrar, foi a chegada dos fascismos, con consecuencias que aínda padecemos. Naquel tempo, Suárez Picallo reivindicaba a dignidade da política como espazo onde resolver os problemas da sociedade “ben chegada a loita, a nobre loita das ideas e das razóns para suplantar a parva actividade de don xoán contra don farruco, ambos a dous ocos de cabeza e de corazón”. Que doado resultaría hoxe poñer nome a don farruco e don xoán!

Sendo un home de esquerdas, el sabía que é nese espazo político onde atender os intereses do pobo, do que hoxe chamamos o 99%. Foron as políticas de esquerdas as que logo construírían os Estados do benestar que a dereita está

a demoler ante os nosos ollos. Esa ideoloxía e militancia levouno ao Congreso na súa primeira lexislatura. Alí decatouse de que os problemas de Galiza tiñan orixe na dependencia e de que só no autogoberno estaría a solución, así que deixa ORGA para traballar na creación do Partido Galeguista e convertelo no instrumento político do autogoberno galego desde a esquerda. O debate da soberanía está hoxe tamén enriba da mesa, so que Galiza conta con eses instrumentos políticos resultado da autoorganización que procuran o autogoberno desde a esquerda.

Suárez Picallo era máis que un ideólogo un activista, as súas ideas expresáronse en arengas, coa palabra falada diante do seu pobo; dezasete mitins disque chegou a dar nun día na campaña do Estatuto! Activismo para mobilizar, contra a resignación, contra quen di que non se pode facer outra cousa. Padecemos gobernos que só se preocupan de agachar a súa incapacidade e corrupción, que menten sobre o que pasa, sobre o que farán, mentres nos instan a resignarnos. E como daquela, hai alternativa, a mobilización e a participación da cidadanía é a oportunidade que precisa Galiza, que non pode perder.

Neste tempo electoral, Ramón Suárez Picallo está de plena actualidade.

Suárez Picallo nunha ofrenda floral ante o monumento a Rosalía. Santiago de Compostela, 1926.
Fotografía cedida por Ramón Tenreiro Suárez

VIDA MARIÑEIRA DE SADA

CONTRIBUCIÓN PARA UN ESTUDIO LINGÜÍSTICO

María do Carme Ríos Panisse

A nosa revista, sempre atenta a difusión dos feitos culturais máis relevantes, propios da concepción dunha cultura viva a carón dos intereses da xente, vai publicar o longo dos vindeiros números o traballo de M^a. C. Ríos Panisse "Vida mariñeira en Sada. Contribución para un estudio lingüístico", que foi ademais a Tese de Licenciatura (tesina) da autora. O traballo, máis aló do interese estritamente lingüístico, ven a representar un auténtico achegamento etnográfico a vida dos mariñeiros da nosa vila. O mar, sen o que non se pode entender a nosa terra, ven sendo obxecto dos estudos daquela parte máis comprometida dos nosos intelectuais. No eido dos estudos lingüísticos/filolóxicos xa o Pai Sarmiento recolleu léxico mariñeiro, concretamente nomes de peixes, crustáceos e algas, nas súas viaxes por Galicia nos anos 1745 e 1754. Cornide, xunto cos nomes de peixes, deixounos a súa obra Memoria de la pesca de la sardina en las costas de Galicia (1774). Xunto con estes precursores, hai que facer mención do traballo do ourensán Xaquín Lorenzo Fernández, que publicou, no ano 1934, o artigo "As dornas do Porto do Son", auténtico traballo pioneiro na etnografía dos traballos e os días dos mariñeiros da zona. Precisamente, nesta liña debemos inscribir o traballo que nos ocupa. Nestes tempos nos que é frecuente oír, ou ler aínda en verso, proclamas de amor a nosa vila ("A Sada la tierra que me vio nacer") é de agradecer poder ler traballos de verdadeiro aprecio pola nosa xente, a súa lingua os seus afáns e cotianeidade. Un traballo feito por unha acreditada autora, con libros como Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia, que aínda hoxe, a pesares do tempo transcorrido -publicouse no ano 1977- segue sendo obra de referencia para todos os interesados no eido do coñecemento mariño. Só podemos esperar que o presente traballo, viu luz por vez primeira na revista Verba (nº 1, 1974: 181-232), vos resulte tan gratificante coma nós a súa publicación en Areal.

X. Rodríguez

PRELIMINARES

1. Nota previa

O material recollido neste traballo vai distribuído por temas, correspondendo cada un a unha determinada esfera da actividade mariñeira. Cando o tema resulta restrinxido demais e dá lugar a un número moi limitado de palabras, pasámolo por alto. Estas verbas, o mesmo que aquelas de carácter moi xeneral, aparecen todas o remate, organizadas conforme os vocabularios tradicionais.

Tocante os nomes das especies mariñas é de sinalar que un só nome dáse por veces a máis dun individuo. Tamén temos que chamar a atención sobre algunha correspondencia dubidosa entre nome vulgar e científico; sempre que se dea isto sinalaremos cunha interrogante a nosa inseguridade na clasificación. Finalmente, cómpre indicarmos que por veces nin sequer hipoteticamente nos foi posible propoñer unha equivalencia.

2. Algúns aspectos do galego de Sada

Sada pertence á zona occidental do norte de Galicia e a súa fala responde as peculiaridades do galego noroccidental. Destacan entre elas:

A "GEADA". O son da "geada" en Sada equivale enteiramente á [x] case sempre, aínda que nalgunha ocasión teño oído este fenómeno como unha [h]. Os falantes consideran a "geada" como un defecto polo que en ocasións non a utilizan, sobre todo se están falando con xente estraña. Entre eles mesmos hai veces que a usan e veces que non. Hai tamén palabras que non conciben sen geada; *bujina*, *aujamar*.

SESEO FINAL. É o único seseo que existe en Sada: *rapás*, *lus*, *ves*, por *rapaz*, *luz*, *vez*. A palabra *vez* oína varias veces tamén sen seseo. O -e paragórico conserva o seseo: *luse*, *rapase*.

SOLUCIÓN DO SUFIXO -ANU, -ANA. A solución é -án: *mazán*, *chán*, *irmán*. Os castelanismos semana e mañana conviven coas formas

semán (moi pouco utilizada) e *mañán* (co significado de ‘parte do día despois de saír o sol’ fronte ao de *mañana* que significa ‘día seguinte’).

FORMACIÓN DO PLURAL DE -AN, -ON. Estes plurais son en -ás e -ós: *mazás, irmás, pantalós, cazós*.

OUTROS RASGOS. Úsase moito o infinitivo coa preposición *a* con valor de xerundio *da justo velos a traballar*. Tamén chama a atención a expresión *tardar a* no lugar de ‘tardar hastra’ *Levan moita comida porque poden tardar a dous meses en volver*. Entre os vellos úsase aínda o infinitivo conxugado *pra viren, a seres*. As veces (raramente e tamén entre os vellos) colócase o pronome complemento antes do pronome suxeito, se ambos van diante do verbo por ser unha oración subordinada ou levar anteposto algún adverbio *Tamén as eu teño*. Tamén é moi corrente a utilización do *e* paragóxico, sobre todo entre os vellos, -que as veces non conciben a palabra sen el; así *aujamare, tinare, viradore*. A

utilización dun *e* paragóxico cun infinitivo impide as veces a aparición do artigo -lo, -la, *vareare a* robaliza no lugar de *vareáre-la* robaliza. Cando o *e* paragóxico vai detrás de *n*, o *n* conserva o seu valor velar. Ponse tras de substantivos, adxectivos, pronomes, adverbios e verbos: *bójanhe, benhe, lonjeironhe, minhe, ruínhe*.

PRÉSTAMOS. A poboación de Sada pode considerarse bilingüe. Debido a iso a lingua está chea de castelanismos. Os máis notables, para min, foron os que substitúen case completamente os nomes dos meses, dos días, da lúa. Mais explicables son os que se atopan aplicados á vela, embarcacións ou redes, pois moitas modificacións nelas non son de orixe galega, senón estranxeira ou de outras partes de España. En Sada, coma en moitos lados, hai tamén palabras e expresións típicas, algunhas das cales poden ter orixe hispanoamericana; entre elas destacan: *amorrar*, co significado de ‘recibir moito’, *ser moi braveró*, é dicir, ‘ser un bravucón’, *ir en pojí* ‘ir en coche’, *salija* ‘tortilla’.

Vista de Sada nos anos 50. Fotografía cedida por A. Yáñez e M. Flórez

Embarcacións
a vela na Sada
do 1928.
Almanaque Céltiga

I. SADA

1. Breve descrición

Sada atópase na comarca das Mariñas, na península situada entre a badía da Coruña e a boca da ría de Betanzos. A distancia á capital da provincia é duns 17 kms. Ten un porto grande e unha boa flota pesqueira, que lle produce unha economía saneada na que se basea un aumento de poboación debido á inmigración dos pobos labregos veciños. Outras fontes de riqueza son as fábricas de conservas, os estaleiros, as telleiras e o turismo. A vila ten como emblema unha nave vogando entre dúas torres.

Sada está entre Fontán e Gandarío e ten enfrente Miño. A súa ría non ten moito calado pero é abundante en pesca. A súa praia é rica en mariscos entre os que destacan os *berberechos*, os *lonjeirós*, os *caíños*, as *navallas*, as *zapatelas*, os *diques* e outros.

Sada divídese en varias zonas que son: o *Carjadoiro*, hoxe substituído polo *Puerto*, a *Plaia*, o *Cebado*, zona seguinte o *Carjadoiro* cara Fontán que se chama así por estar antes cuberta dunhas algas semellantes a herbas que recibían tamén o nome de *cebado*, a *Tenencia*, barrio do porto, a *Corredoira*, barrio paralelo é *Tenencia* cara o interior, o *Pedrejal*, zona situada na carreteira cara á Coruña, *Sada de Abaixo*, núcleo central de Sada que se chama así para se diferenciar de *Sada de Arriba*, poboación eminentemente agrícola, a *Ponte*, zona cara a praia que abarca as rúas da *Plaia*, a *Obra* e *Sada da Area*, a zona das *Brañas*, no interior moi húmida, con lagoas de pequeno tamaño feitas polas escavacións das telleiras, que son alí moi abundantes, a *Torre*, zona de Sada cara Gandarío polo interior e o *Currunchio*, zona tamén cara Gandarío pero pola costa.

Os habitantes das zonas limítrofes chaman aos de Sada de alcume *Patexeiros* ou *Parrocheiros* (esta última denominación é menos usada).

2. Vida mariñeira

O neno do mariñeiro anda na escola ata os 14 anos, idade na que o rapaz que quere ser mariñeiro se enrola cun patrón. Antes de saír ao mar o mariñeiro vai polas redes que deixou o día anterior a secar. Embarca sobre as cinco da tarde e volve sobre da media noite se non a bota toda no mar. Nos meses de inverno é normal saír sobre da media noite e volver ás oito ou nove da mañá. Ten pois o mariñeiro poucas horas de *durma* ás noites polo que é normal que bote unha sesta ó mediodía.

Sáese pescar normalmente a sitios non moi lonxe de Sada, aínda que ás veces van ata Cedeira, Malpica Ares, Portonovo, Ferrol e, en xeral polas rías.

Á volta, normalmente, a pesca divídese en partes ou *quiñóns* das que leva algo máis da metade o *armador*, *quiñón e medio o patrón* e os que ocupan postos de máis responsabilidade, e un *quiñón* o resto dos *mariñeiros*. Ademais disto o armador dá *medio quiñón* máis da súa parte aos que ocupan postos importantes no mando da embarcación.

Na pesca de altura vaise a xornal e cóbrase semanalmente.

O mariñeiro vende o peixe na *lonja* onde é encargado de subastalo o *lonjeiro* para que o merquen as *pescadoras*, *pescas*, *peixeiras* ou *rejateiras* que o venden na praza ou polas aldeas, chegando ata Roeiro, Pazos, Carnoedo, Santa Cruz, Mera, etc. Antes o peixe pequeno vendíase por *ducias* ou por *más*. Cada man tiña 4 pezas, 25 más facían un *cento* e 260 más un *milleiro*. Hoxe véndese a peso.

O mariñeiro é moi irregular nas súas ganancias e gastos. Manexa máis cartos que o labrego e en xeral preocúpase moito menos ca este da súa economía.

Un mariñeiro vello cobraba en 1968 (data deste traballo) algo máis de mil pesetas de retiro, unha redeira unhas 300 pesetas e unha empregada da lonxa 90 pesos. As viúvas vellas non cobraban nada.

Os mariñeiros chámanse normalmente polo alcume. Este pode provir dalgunha profesión: *Pila do Forno*, *Román da Serreira*, *Manola a Queixeira*. Dalgunha fazaña: *Pancho da Brava*. Do lugar de orixe: *Lola de Bouzas*, *Periquete da Frouxeira*. Ou dalgún defecto: *o Parrulo*, *o Camello*, *o Barralla*, *o Pluma*.

As casas máis antigas habitadas polos mariñeiros de Sada eran dunha soa planta cun *faiado*. O *tellado*, feito de tellas formando *canales* tiña unha parte que sobresaía chamada *cornisa*. Normalmente os tellados teñen hoxe un pequeno muro frontal chamado *petril* que está unido ó tellado por unhas tellas ditas *sobrepenas*. Segundo sexa a súa armazón, o tellado pode ser de *dúas ou catro aujas*. Na súa construción precísase unha viga central chamada *cume*, outras, máis pequenas, perpendiculares a ela chamadas *canjos* ou *larjeiros* e outras paralelas chamadas *ripias*. Hai tamén, a fin de soste o tellado, dúas vigas grandes perpendiculares ó *cume* chamadas *tiradores* que van apoiadas nunha viga que vai dun lado a outro da parede chamada *tixeira*. O triángulo formado recibe o nome de *pinche* e é onde vai o faiado.

As paredes da casa son normalmente de *mampostería*, parede de pedra con *cachotes*. A casa está asentada sobre os *cimentos* ou *cementos*.

Normalmente a casa ten dúas ventás e unha porta. As ventás teñen dúas *follas* con cristais e *contras* que non deixan pasa-la luz. Péchanse con *falleba*. As portas máis correntes son as de madeira, divididas en dúas follas chamadas *porta de arriba* e *porta de abaixo*. Péchanse con *pechos* ou *pechaduras*. A porta da horta ou a da entrada chámase *portalón*.

Se a casa ten *faiado* ou *sobrado* (meirande có *faiado* onde normalmente se dorme) ou ben outro piso, o teito que separa ambas as plantas está feito con *vijas de arrastre* e *pontós*.

As casas antigas non tiñan máis que a cociña, onde se vivía, e ás veces un *sobrado* onde se podía durmir e que se utilizaba como sala. Estas casas non tiñan *cheminea* e o fume escapábase

polas *ripias*, entre os *larjeiros*. Outro tipo de casa, corrente aínda hoxe, ten catro habitacións, unha delas é a cociña, que normalmente dá cara a parte de atrás; outra, dianteira, destinada a remendar e gardar as redes; outra usada como sala, e outra, a máis do sobrado, como dormitorio.

Fóra da casa teñen unha pequena *chousa* (ás veces teñen leiras) que dedican a algunhas coles e patacas e onde secan as redes pequenas.

A cociña era de *lareira*, co *lare* no medio, onde se facía o lume. O *chán* era normalmente de pedras irregulares, aínda que podía ser de terra. Na cociña había unha *barrela*, pau onde se colaba a *jramalleira*, cadea cun *jancho* onde penduraba o *pote*. Ademais do pote tiñan *potas*, *fontes*, *cuncas* (as máis famosas eran as de barro de Buño onde se tomaban as papas), *trinchantes*, *coitelos*, *culleres*, *tixolas*, *trespés*, *olas de ferro*, *alzadeiros* e *cunqueiros*. Tiñan *camas de rilleira* que tamén estaban na cociña. Podíanse pechar quedando como armarios. Era normal que se deitasen nun *xarjón*, colchón de palla, ó pe do lume. Para alumar tiñan *candiles de saín*, chamados así porque o combustible era graxa de sardiña. Logo pasaron a ser de *jas* ou petróleo. Algúns teñen tamén na cociña *jaliñeiros* ou *poleiros*, caixóns onde gardan as galiñas. Fóra da casa teñen ás veces *cortes* con algún porco.

O mariñeiro leva como único distintivo no vestir un “jersey” azul ou unha camisa da mesma cor. Antes usaban *polainas* e *cirolas*. Na cabeza leva unha *pucha*. Para ir ó mar leva cando fai mal tempo o *traxe de aujas* que consiste nun *sueste*, gorro especial con ala cara atrás, un *pantalón* e un *chaquetón*, as tres pezas son de hule. Normalmente levan *zocas* ou *zocos*, estes últimos con *caña*.

As mulleres, hai moito tempo (acórdase unha muller de 82 anos de que o dicía a súa avoa) levaban o *sajalexo*, especie de *saia*, e o *casabé*, que era unha chambrá que confeccionaban elas mesmas porque o mercado era caro.

O mariñeiro come normalmente peixe que lle prepara a súa muller na casa, ou el mesmo se está no barco. Normalmente faino cocido con patacas, pemento, cebola, e outras cousas, na famosa *caldeirada*, prato no que a graza está no *prebe* ou salsa. Ás veces come tortilla, que chama *salija*, feita con *cuniños*, ovos. Nunha festa, *rachada* ou *larada*, faise na tixola unha fritada de peixes, que eles chaman simplemente *frito*. Outros pratos que come moito o mariñeiro son sardiñas con *cachelos* (patacas cocidas coa pela), caldo e empanada, sobre todo de sardiñas.

HÓRREOS NO CONCELLO DE SADA

Xosé Anxo Seoane Cao

O hórreo, canastro ou cabaceiro é unha construción destinada a secar e gardar o millo antes de mallalo. Hai moitos tipos, pero todos obedecen a un mesmo fin para o cal necesitan certas condicións específicas que se poden concretar en dúas: ventilación para secar o gran e defensa contra os roedores.

O prototipo de hórreo consiste nunha construción illada da casa que normalmente presenta unha planta rectangular sostida sobre pés ou cepas e que se cobre de xeito semellante ás casas. O piso é de táboas, ou lousas de granito, e nun dos lados atópase a porta. Para acceder ao seu interior utilízase unha escada.

As partes máis relevantes dun hórreo son: tornaformigas, pés, tornarratos, lintel, penal, porta, doelas, faixa, cornixa, pinche, sobrepenas, tellado e remates.

Os hórreos poden estar sobre cepas no canto de pés, incluso o espazo inferior pode estar pechado formando así un celeiro ou rocho que se utiliza para gardar apeiros de labranza e outros aparellos. Tanto os pés como as cepas poden estar sobre unha base ou soleira, ou directamente asentados no chan.

Tendo en conta os materiais empregados na súa construción, os hórreos poden ser de varas, madeira, pedra ou mixtos, combinando varios materiais distintos. A forma, tamaño e materiais que se usan para a súa construción sempre depende da cantidade de millo, trigo... que se queira almacenar, do clima da zona, do gusto estético do construtor e sobre todo dos cartos que se teñan para construílos.

Sobre o tellado adoitan levar remates ou pináculos sinxelos, ou máis ornamentais, segundo o tipo de construción. Son de formas diversas; os máis característicos son as cruces e os de forma piramidal. O hórreo é unha construción tan sagrada como a igrexa.

Os hórreos característicos de Sada son os do tipo mariñán, é dicir, pequenos hórreos sobre elevadas cepas de pedra ou formigón, con corpo

Hórreo en Fortiñón, Mondego

Hórreo en "L" no Tarabelo, Sada

Hórreo en Coiro, Soñeiro

Hórreo da casa de Agra, en Serra (Sada)

Hórreo en Vilanova, Osedo

Hórreo da casa de Meniño en Castelo (Osedo)

de madeira pechado con doelas en vertical e con tellado a dúas augas de tella do país. Son os característicos de toda a zona das Mariñas.

A agricultura neste concello é fundamentalmente de autoconsumo, e soamente se necesita almacenar o trigo, millo... que se vai consumir no ano. Por esa razón os hórreos son de reducidas dimensións se os comparamos con outros tipos característicos doutras zonas de Galicia. A pesar diso, contamos con varios exemplos de hórreos de pedra e tamén mixtos, aínda que en moitos casos son hórreos de carácter ornamental que foron trasladados ao concello dende outros lugares e que nunca se destinaron realmente para secar e gardar o gran no seu novo destino.

Hai tamén algúns hórreos moi peculiares, como o do Tarabelo, construído en L e soportado por cepas e pés; outros con corpo de madeira sobre pés de granito, e incluso os que soportan o seu corpo sobre cepas, nos laterais, e un par de pés, no centro.

O hórreo máis singular de todos os que atopamos en Sada, dende o meu parecer, é o localizado no Tarabelo. Pertence á casa matriz dos Taibo. A súa orixinalidade consiste na súa forma en "L" e en combinar como soporte os pés e as cepas, salvando deste xeito o desnivel existente no terreo e acadando un maior aproveitamento do espazo, delimitando tamén a eira da casa. A orixinalidade reside tamén no cataventos de forxa que serve de remate (raposo, galiña e cruz).

Os hórreos do tipo mariñán de maiores dimensións do concello son os localizados en Coiro (Soñeiro), en Serra (Sada) e en Osedo.

O de Coiro, parroquia de Soñeiro, é o de maior lonxitude de todos. Os linteis están realizados en dúas pezas, ensambladas xusto na súa parte central, sostida sobre a cepa central, lugar tamén no que se sitúa a porta de acceso.

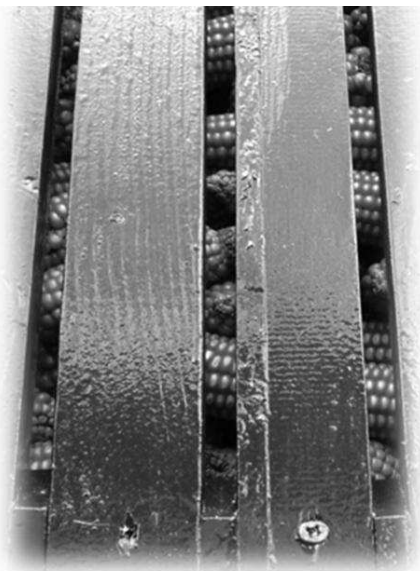
O localizado no lugar de Serra (Sada) é un hórreo centenario de tres cepas. Orixinalmente constaba dun único corpo, pero uns anos despois construíuse outro montando o novo lintel sobre o machón do antigo. Os cravos de machuco foron feitos na forxa de Aranga, unha forxa que contaba con tres mazos movidos por auga. A madeira é de castiñeiro e aínda que non conserva a cor, orixinariamente estaban as doelas tratadas cunha pintura castaña mesturada con aceite de liñaza. A tella é romana. Pertence á casa de Agra, familia coñecida antigamente

como “os do manco”, malia non haber ningún na familia.

O atopado no lugar de Vilanova (Osedo), a pesar de non ser este un topónimo recoñecido oficialmente como tal nesta parroquia, figura nas escrituras da casa que datan do ano 1846. Nestas escrituras xa se fai referencia ao hórreo. A cepa central derruíuse parcialmente e modificouse a cuberta ao substituíren as tellas do país por fibrocemento.

Na casa de Meniño, en Castelo, parroquia de Osedo, atopamos un exemplo claro do estilo mariñán. Construído por Manuel do Meniño hai máis de cen anos. Atópase en moi bo estado. Orixinariamente tiña o tellado cuberto con tella curva do país, feitas nas telleiras das Brañas, en Sada. Posteriormente foron substituídas por tellas romanas (planas). Tamén aproveitaron para cambiarlles as cores das doelas, orixinalmente amarelas. As cepas son de pedra aínda que reforzadas con cemento.

As “capas” (tornarratos) son de cantería. A pesar de non ser un hórreo de grandes dimensións, no seu interior caben carros e carros de millo. Ao seu abeiro, a pedra de afiar os fouci-

Mazarocas de maíno
no hórreo dos Caseiro

ños, coitelos... Debaixo do corpo, entre as cepas, temos un lugar protexido para tender a roupa.

É frecuente observar como co paso do tempo os linteis vanse curvando polo peso e como para evitar o derrubamento se colocan pés (de cantería, cemento ou madeira, e sempre con tornarratos) na súa parte central, como ben podemos observar nestes hórreos abandonados en Xan Amigo, Osedo.

Cando o millo deixou de ser importante na economía de autoconsumo das casas e non habendo vacas, o hórreo foi perdendo utilidade.

Cada vez observamos máis hórreos a piques de desaparecer e son raros os exemplos de restauración, aínda que con honrosas excepcións, como o dos Caseiro, no Espírito Santo.

É un hórreo de algo máis de setenta anos de antigüidade. Foi trasladado dende a casa familiar situada noutro lugar da parroquia. As cepas de formigón son tamén as orixinais. Os linteis, de castiñeiro mal secado, foron restaurados hai uns anos.

O seu propietario, un experto labrego que ten árbores froiteiras do país enxertadas de máis de douscentos anos, aínda cultiva algo de millo que, por suposto, garda no hórreo xunto coas mazás de inverno.

Hórreos en Xan Amigo, Osedo

Outro hórreo singular é o situado na casa dos Barbeito, en Souto Vello, Mosteirón, unha construción de corpo de madeira sobre tres pares de pés graníticos, con cuberta de tella do país e sen remates. Probablemente foi construído no século XIX (en torno ao 1810-1812). Soamente o tellado foi reformado na actualidade.

A súa peculiaridade está nos seus pés graníticos, xa que non son característicos nos hórreos mariñáns. Os pés, chantados directamente sobre o chan, teñen tornarratos en forma de disco. Accédese á súa única cámara por unha porta situada no centro dun dos seus laterais.

A casa actual dos Barbeito conserva a porta de entrada orixinal, rematada nunha sinxela cruz, e un reloxo de sol coa inscrición “1810”. Foi posiblemente a casa grande do lugar e a que lle deu nome á parroquia, pois semella que puido ser en tempos da Inquisición española (séculos XV-XIX) un pequeno mosteiro.

No concello hai varios hórreos de pedra, característicos das zonas do Xallas e da área pontevedresa. Temos exemplos en Meirás, O Castro, Osedo, Trasín, Mosteirón, Lácere, Muíño do Vento...

O de máis tamaño é o do Pazo de Trasín, na parroquia de Mondego, con oito pares de pés.

Presenta ademais o remate máis orixinal de todos os vistos; trátase dun reloxo de sol sostido por un home, o chamado “Home do Sol”.

Na finca do pazo de Meirás atópanse dous exemplos distintos de hórreos de cantería.

O de dimensións máis reducidas, presenta doelas graníticas perfectamente talladas. O pinche é en forma de frontón e nel figura gravada a data de construción, 1884. Sobre el, as sobrepenas nas que repousa unha interesantísima cruz con coroa de loureiro sobre unha base que semella ser unha pía bautismal da que sobresaen catro cabezas de anxos. Non se conserva o outro remate.

Ten unha única porta que presenta a mesma feitura que os laterais graníticos, mais con doelas de madeira. O corpo do hórreo está asentado sobre tres pares de pés chantados directamente no chan con tornarratos circulares nos pés centrais e cadrados nos restantes.

Con algo máis de douscentos anos, xunto co da casa dos Barbeito

Hórreo da casa dos Barbeito, Souto Vello (Mosteirón)

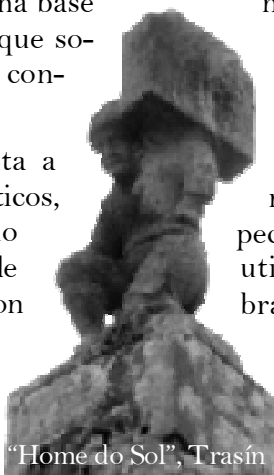
Hórreo do pazo de Trasín, Mondego

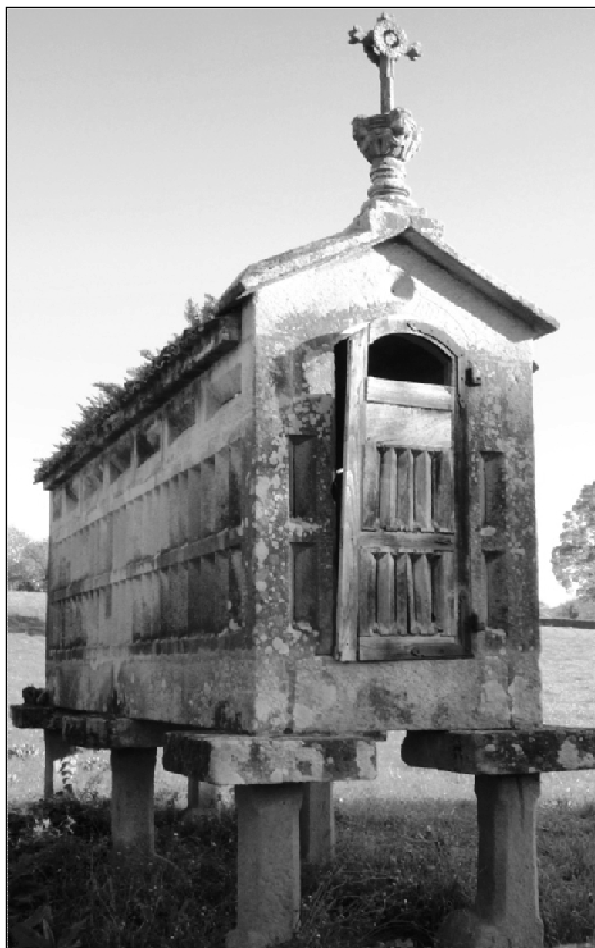
o hórreo de máis antigüidade de todos os que hai no concello, temos un exemplo de hórreo mixto en Souto da Igrexa, parroquia de Meirás.

Chegou á súa localización actual hai 40 anos procedente de Candame (Arteixo), terra natal da súa propietaria. Orixinalmente o hórreo era máis grande.

É un claro exemplo de hórreo mixto sobre cepas, característico da zona de influencia de Arteixo, aínda que este non presenta rocho. O rocho consiste no pechamento que se fai do espazo inferior, utilizándose así para gardar apeiros de labranza e outros trebellos.

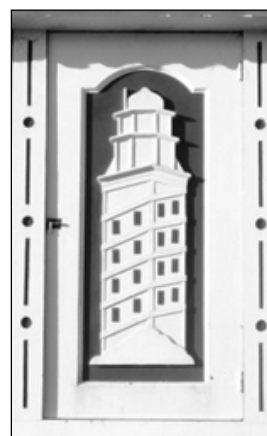
As escaleiras graníticas de acceso son tamén as orixinais. Destacan os seus remates, pináculos de maior tamaño que os observados noutros hó-

Hórreo mixto en Souto da Igrexa, Meirás

Hórreo de 1992 en Carta, Mondego

Hórreo na finca do pazo de Meirás

reos semellantes; pináculos barrocos, esveltos, que prolongan a altura da construción como querendo buscar a protección divina para a riqueza que se garda no seu interior.

No *Colexio Mosteirón*, complexo construído en 1958 polo Instituto Social da Mariña, está localizado este hórreo característico da área pontevedresa. A súa construción data de 1972, tal e como figura na inscrición do pinche.

É un hórreo mixto sustentado sobre catro pares de pés que repousan sobre unha soleira de granito. Os pés das esquinas son máis grosos que os dous pares de pés centrais, aínda que da mesma feitura. Teñen cadanseu tornarratos circular, por unha banda, e cadrado, pola outra.

A cámara é de granito con doelas de madeira pintadas en cor verde. Os penais son de pedra e a porta de madeira pintada de cor verde. O pinche é triangular e presenta unha cruz gravada.

O tellado é a dúas augas. Nas sobrepenas descansan dous remates: unha cruz sobre unha pequena base e un pináculo piramidal.

Outro hórreo interesante é o que atopamos na casa de Toñita de Salvadora, en Carta,

Mondego. Non é interesante polos materiais nos que foi construído (prefabricados), nin tampouco pola súa antigüidade (1992), senón pola orixinalidade da súa porta de acceso e sobre todo polo empeno que na súa construción puxo José Luís, un carpinteiro xubilado orixinario das Angustias, Betanzos, coñecido como o “cirurxián da madeira”, quen o edificou enteiraamente.

A Torre de Hércules está tallada en relevo e a escala da real, tomando como modelo un plano facilitado polo concello da Coruña.

Oxalá que este pequeno percorrido por unha das construcións máis características da arquitectura popular galega poña en evidencia a riqueza de solucións que se achegan dende Sada, malia non ser este un concello rural e a agricultura un dos seus sinais de identidade.

Atopámonos unha vez máis ante a humilde beleza do noso, do máis próximo, aínda que tamén e desgraciadamente do máis esquecido, incluso menosprezado.

O esquecemento e non saber valorar o propio é renunciar a todo o que nos caracteriza, que nos define e nos personaliza. Coñecer, respectar e valorar o noso é o principio básico no que debemos asentar o futuro.

NOMES PROPIOS

JOSÉ MONZO E O SINDICALISMO ANARQUISTA NA SADA DA II REPÚBLICA (II)

Manuel Pérez Lorenzo

A expansión do anarcosindicalismo ao rural

José Monzo, xunto a outros cadros cenetistas de Sada, desenvolveu tamén unha intensa labor proselitista ao longo das parroquias do municipio co obxecto de expandir ao campo o modelo de organización sindical da CNT.

A celebración de mitins e reunións para animar aos veciños a se constituíren en sindicatos sería unha constante e daría os seus froitos. Se o 13 de decembro o Sindicato de Sada celebraba un mitin a eses efectos en Meiras¹, apenas un mes despois a Asociación Agraria daquela parroquia era reconvertida en organización sindical integrada na CNT.

Noutras áreas do municipio, habían atopar resistencias de inicio. Para o día 22 de xaneiro de 1933 programárase un mitin no que intervirían, entre outros, o propio Monzo, Regueira e Guitián, de Sada. O acto iniciárase con algún incidente:

Un pouco pintoresco resultó este mitin al apreciar que unas cuantas mujeres, impulsadas por el «cerdote», que no sacerdote de aquel lugar, vinieron a interrumpir, ya que de labios de ese que se llama «ministro del señor» habían escuchado que los propagandistas iban contra la propiedad y contra la familia.

Y he aquí que las buenas mujeres, que llevan prendido en el alma los milenios de la esclavitud, terminaron por convencerse de que los propagandistas de la Confederación atacaban la propiedad de los ricos, la hartura

de los ricos, las canalladas de los ricos, fundándose, precisamente, en las máximas de ese dios que las mismas mujeres querían defender. Y las que fueron en plan de guerra salieron llenas de ansias de contribuir a la paz, a esa paz que predicaban los anarquistas para acabar con todos los malvados del mundo, aunque estos malvados se disfracen de discípulos del dios inventado por los hombres para tener a otros hombres esclavizados.²

En efecto, o Sindicato de Oficios Varios y Campesinos de Carnoedo rexistrárase oficialmente tres meses despois. A celebración dun mitin de “afirmación sindical” nunha parroquia será, en definitiva, antesala da próxima constitución dun sindicato. Do mesmo xeito que en Meirás e Carnoedo, o Sindicato de Oficios Varios y Campesinos de Mondego nacía tan só dúas semanas despois dun mitin no que, entre

outros, interviña Monzo para facer ver “al auditorio la necesidad de asociarse para luchar contra el caciquismo que existe”³. Constituíríanse tamén organizacións sindicais afectas a CNT en Soñeiro (La Defensa del Agricultor, xa en decembro de 1931, un tanto desligado de Sada) e Osedo (Unión Campesina de Osedo y sus Contornos, apenas unha semana antes da sublevación militar de 1936.

Co obxecto de vertebrar a actuación de todas estas entidades, a CNT crearía federacións comarcais. A Federación Comarcal de Sindicatos Únicos de Betanzos nacía a consecuencia dun mitin celebrado en Sada en novembro de 1931, e agrupaba, de entrada, aos sindicatos de

José Monzo nun retrato de xuventude.
Fotografía cedida por Vida Monzo

Manuel Monzo Babío, os seus fillos e demais tripulantes da súa embarcación (1932). Fotografía recollida por Monzo Ríos, A.: *Estado de esquilmação de la pesca en los caladeros gallegos*, Edicións do Castro, 1987.

Sada, Betanzos e Guísamo⁴. Co tempo iríanse incorporando os de nova aparición. No 1936 as entidades de Sada desligáranse da comarcal de Betanzos para formar unha federación propia⁵.

Monzo, representante en comicios

Como presidente do Sindicato, Monzo exercerá a representación do mesmo en diferentes reunións e asembleas de nivel galego e estatal.

A Santiago desprazarase o 12 de febreiro de 1933 para participar no Pleno de Sindicatos da Confederación Regional Galaica da CNT, representando a 500 traballadores. Nesta xuntanza escenificarase a división entre os sindicalistas máis moderados -como José Villaverde- e os máis radicalizados, ligados a Federación Anarquista Ibérica. Monzo achábase entre estes últimos. Fomará parte do equipo relator da ponencia sobre a xornada de traballo. Este equipo dictaminará en contra de manter a reivindicación da xornada laboral de seis horas por considerala unha fórmula intermedia e por entender que había que avanzar directamente cara a revolución:

Son tiempos los que vivimos que determinan una acción rápida y decisiva contra el régimen capitalista, yendo a la destrucción del mismo.

[...] se atacará fuertemente el paro forzoso, lo que determinará que la burguesía y Estado tengan necesidad de [...] hacer lo posible por emplear el mayor número de parados, y hasta rebajar la jornada a fin de evitar la revolución; [...] habremos conseguido, sin desviar el objetivo revolucionario, atenuar en parte la crisis de trabajo.

Concretando: creemos que no debemos pensar en cuestiones de orden inmediato y prepararnos para hacer la Revolución Social.⁶

O debate posterior motivará un acordo favorable a reivindicación xeral da xornada de seis horas⁷.

Tres anos despois, en maio de 1936. Monzo viaxará a Zaragoza para participar no Congreso Extraordinario da CNT. Nesta ocasión farao en representación de 335 traballadores do Sindicato de Sada e outros 82 do de Mondego.

A FAI en Sada

Como víamos, José Monzo pertencerá a facción máis radicalizada da CNT. Formará parte da Federación Anarquista Ibérica, unha agrupación con funcións no campo da acción directa, da propaganda ideolóxica e da difusión cultural que pretendía velar pola integridade dos principios ácratas que guiaban a CNT⁸. Sada será, con Betanzos, a primeira localidade fóra da Coruña que conte cunha agrupación da FAI, o grupo anarquista Luz, que existe xa a comezos do verán de 1931, con anterioridade ao propio Sindicato. Na súa presentación en prensa declaraban que a finalidade dese “grupo de jóvenes entusiastas y amantes convencidos de las ideas libertarias” era a de “propagar y sembrar estas doctrinas de amor y libertad entre los trabajadores todos y en particular a nuestros campesinos de este rincón galaico”, á vez que se solidarizaban “con todos aquellos actos que nuestros camaradas hagan en contra todas las tiranías y especialmente contra la rusa e italiana”:

¡Salud, valientes camaradas que sabéis y supisteis enfrentar vuestros pechos a las balas fraticidas, aquí quedamos los que sabremos reivindicar, no vuestras vidas, pero sí vuestras ideas, que de todos nosotros son!⁹

A dirección de contacto do grupo evidenciaba quen estaba a fronte do mesmo: “quienes quieran ponerse al habla con nosotros pueden hacerlo a José Monzo, calle de la Iglesia, número 21, Sada”. Xa a finais do 1935, tras un par de anos de inactividade de Luz -probablemente motivada pola re-

presión que seguiu aos conflitos de decembro de 1933 e outubro de 1934-, Monzo organizaba o grupo anarquista Nueva Vida. A nova agrupación faísta lanzaba “un saludo a los presos y perseguidos del mundo” e solicitaba “que camaradas, instituciones y editoriales, les envíen toda clase de propaganda: periódicos, libros y folletos”¹⁰.

A Fronte Popular: o retomar da actividade e o renacer das alianzas

A partires do verán do 1935, ante a presumible convocatoria de comicios electorais a nivel estatal e logo dun bienio coa dereita exercendo poder, o republicanismo, a esquerda obreira e o sindicalismo anarquista comprenden a necesidade de actuaren forma coordinada. É neste contexto, coas organizacións sindicais aínda desactivadas, cando se articula a Alianza de Esquerdas de Sada, que ten por finalidade loitar “contra a reacción, fascio, guerra e pol-a conquista de unha amnistía para os presos políticos e sociaes”. Reunirá a membros do Partido Galeguista, Izquierda Republicana e Unión Republicana, así como a cadros sindicais de Sada ou Mondego, que non figuran, evidentemente, no seu Comité Electoral.

Este clima de concordia entre a esquerda verase tamén reflectido na creación do Ateneo de Cultura Política y Social, unha organización cultural con intensa actividade ao longo do seu ano de existencia.

A Alianza de Esquerdas derivará, en consecuencia co resto do Estado, na Fronte Popular, que obterá o triúnfo nas eleccións de febreiro de 1936. A vitoria será recibida en Sada cunha “imponente manifestación de entusiasmo republicano, en la cual iban más de 2000 personas”. Fronte á casa do Concello farán uso da palabra Xohán Antón Suárez Picallo e Justo Rodríguez (PG), José Pubul (UR), o alcalde Antonio Fernández Pita (republicano independente) e o propio Monzo, representando a clase obreira¹¹.

Atrás quedaban as disputas e as friccións entre as diversas faccións progresistas e de esquerda. Renacían as vellas alianzas do 1931. Os anarquistas verían legalizado o Sindicato, volvéndose a organizar de novo, o mesmo que noutras parroquias¹².

Nesta conxuntura, e ante a grave crise económica pola que atravesaba o país, as entidades integrantes da Fronte Popular, as asociacións

culturais e as organizacións obreiras constituirán en asemblea unha “Junta de defensa” contra o paro, que mantería unha actuación constante nas semanas seguintes¹³. Monzo formaría parte da mesma en representación do Sindicato, tomando protagonismo e intervindo en sucesivos actos. Seguiríanse a celebrar asembleas públicas, encamiñadas á posta en común de suxerencias. A principal finalidade era axilizar a posta en marcha de diversas obras públicas proxectadas, ofrecendo traballo aos desempregados. A finais de maio visualizarase unha fenda entre o Goberno local a os integrantes da “Junta”, que criticarán “el proceder del alcalde y concejales en este asunto” e propoñán a “destitución fulminante de la Corporación municipal por estar descaradamente en contra de los intereses locales hace varios meses, y más concretamente desde que se inició este movimiento que encarna los sentimientos del triunfo del Frente Popular”¹⁴.

O final: fuxida e morte

Novas empresas, reconciliacións e disputas veríanse interrompidas xa definitivamente pola sublevación militar de xullo. Monzo, o mesmo día 18, participa como orador nun mitin da CNT na praza de touros da Coruña, no que se dá noticia do golpe. No seu discurso, expón a súa determinación de loitar contra a reacción, pero non para defender a un goberno de esquerdas ou de dereitas, senón as liberdades da clase obreira¹⁵. Ao seu regreso a Sada, alerta a poboación e organiza un convoi con varios camións que se dirixen a Coruña na procura de armas para participaren na súa defensa, volven- do a Sada coas mans valeiras.

Nos días seguintes, Monzo será un dos organizadores da resistencia. O día 23 pola mañá chegarán nun camión tres falanxistas e un soldado que, tras teren apuntando coas armas aos presentes, serán atados e conducidos ao local do Pósito Marítimo. Porén, dúas horas máis tarde Sada será tomada por unha columna ao mando o capitán Roger. Cada quen procurará refuxio onde poida. Monzo agocharase en varios emprazamentos da vila, fuxindo posteriormente a Miño e ficando durante algún tempo nos illotes Carbón e Carboeira. A comezos de xullo do 1938, cando se atopaba agochado nunha serreira abandonada da estrada de Sada a Fontán, enfermo e sen máis alternativa, decidirá darlle fin a súa vida. O seu cadáver será atopado o 17 de xullo por varios nenos e identi-

cado con bastante posterioridade. A acta de defunción, na que nun primeiro momento aparece inscrito como “Hombre no identificado”, incluía unha pormenorizada descrición do cadáver:

un hombre de mediana talla, bien constituido, de pelo negro, y aproximadamente de treinta años de edad, en avanzado estado de descomposición y pérdida de partes blandas, que le hacen inidentificable.

[...] el cadáver vestía chaqueta oscura con rayas blancas, pantalón negro, calzaba alpargatas de invierno, negras con goma; y que le fueron encontrados una pistola marca Star, calibre corto 9 nº 138777, un cargador con 2 cápsulas, y otra más en la recámara de aquella, 9 cápsulas más en los bolsillos envueltas en un papel plana Escolar de palotes, medio peine negro, una hoja de papel de fumar, una caja de cerillas y una moneda de cinco céntimos.¹⁶

Epílogo: a memoria reparada

José Monzo, dinamizador sindical, protagonista en mitins e asembleas, tería sido borrado da memoria colectiva de non ser por aqueles que, durante décadas, quixeron lembralo nun obrigado silencio.

No ano 1985, transcorrido case medio século da súa morte, o concelleiro de PSG-EG Manuel Sánchez Pérez -Crisanto- presentaba ao pleno unha moción solicitando que se lle dedicase a rúa na que naceu, substituíndo o nome do General Mola, a quen estaba dedicada:

consideramos que JOSÉ MONZO debe de ter o seu nome nunha rúa da Tenencia, barrio no que el vivía. As súas cualidades de intelixencia, laboriosidade, solidariedade e xenerosidade hacia os demais, leváronno a dedicar a súa vida a actividades productivas económica e socialmente, a organización dun sindicato obreiro que remediase as ínfimas condicións materiais e culturais dos traballadores de Sada e das súas familias. Foi unha constante da súa

vida, a súa loita organizativa e solidaria apelando os sentimentos máis nobles que a xente ten para tratar de conseguir unha vida máis digna no económico, no moral e no cultural, deles e dos seus fillos, culminando os seus esforzos nesta loita coa xenerosa entrega da súa vida. Queremos honrar neste home a moitos homes da súa xeneración que loitaron cando el, coa mesma xenerosidade e moitos co mesmo sacrificio; queremos tamén que sirva para iluminar o noso presente coas súas ideas de harmonía e concordia; e queremos tamén que no futuro, os nosos nenos coñezan a súa traxectoria, porque os valores que representa este home son os valores que dignifican un pobo e unha clase social.¹⁷

A moción daquela non prosperaría, mais anos despois, en 2003, o goberno local acordaría, no marco da supresión da simbología franquista do nomenclátor, substituír o nome de Mola polo de Monzo.

A muller e os fillos de José Monzo.
Fotografía cedida por Vida Monzo

¹ Arquivo Histórico Municipal de Sada, Escribanía-Secretaría, instancias 1932-1970, 1042.

² *Solidaridad Obrera*, 29/01/1933.

³ *El Pueblo Gallego*, 30/03/1933.

⁴ *Solidaridad Obrera*, 14/11/1931. Sobre esta Federación vid. Torres, X. (1992): "O movemento obreiro e agrario no Betanzos da II República", en Pereira, D. (coord.): *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de anteguerra*, A Nosa Terra, Vigo: 93-95).

⁵ Pereira, D. (1994): A CNT na Galicia. 1922-1936, Laiovento, Santiago de Compostela: 224-227.

⁶ *Solidaridad Obrera*, 25/02/1933.

⁷ *Solidaridad Obrera*, 23/05/1936.

⁸ Sobre a FAI en Galicia vid. Fernández, E. (2007): "La FAI en Galicia", *Germinal*, nº 3, A Coruña: 97-121.

⁹ *Solidaridad Obrera*, 04/07/1931.

¹⁰ *Brazo y Cerebro*, 20/11/1935.

¹¹ *La Voz de Galicia*, 26/02/1936.

¹² *La Voz de Galicia*, 06/03/1936.

¹³ *La Voz de Galicia*, 04/04/1936, 11/04/1936, 16/05/1936, 28/05/1936.

¹⁴ *El Pueblo Gallego*, 28/05/1936.

¹⁵ *El Pueblo Gallego*, 19/07/1936 e Lamela, L. (2005): *Estampas de injusticia. La Guerra Civil del 36 en A Coruña y los documentos originados en la represión*, Edición do Castro, Sada: 44.

¹⁶ Rexistro Civil de Sada, Libros de Defuncións, 1938.

¹⁷ *Fora Bolas*, 09/2003.

XÉNESE E FUTURO DA NOSA NACIÓN

Manuel Lugrís Rodríguez

Unha nación é un corpo vivo, conxunto de xentes, cultura, sentimentos e un indeterminado acervo de multitude de liñas diferenciadas que conforman unha idiosincrasia afundida nas raigañas do pasado e na presenza da paisaxe propia e representativa. O xeito de denominar nación a esa mestura ou compoñente harmónico de elementos físicos e inmateriais, é un dos moitos nomes que podemos aplicar a esta norma organizativa que o home foi quen de desenvolver desde os máis afastados tempos do seu amencer como animal político. O sentido asociativo é un dos meirandes ingredientes da súa condición humana e, como tal, perfectamente representativo de todo o que significa a evolución, o desenrolo e a formación cultural.

Pero unha nación, como todo ser vivo nace, medra, madura e tamén morre, aínda que durante un tempo amósanse as súas pegadas na historia, como referente da súa existencia ou, mesmo, simplemente, do seu influxo de futuro.

E ven todo este introito, como a xeito de antífona civil, porque no noso país, nesta Galicia de listos, ignorantes, formados ou desinformados, bos e xenerosos ou imbéciles e escuros; aínda estase a cuestionar a súa propia substancia, a súa característica índole nacional que non é máis que a condición cualitativa que nos define e base material da nosa mesma realidade. Porque todo ten un proceso e un momento que é necesario lembrar.

Dicir que Galicia é unha nación desde os tempos máis remotos da historia ibérica é, cando menos, temerario ou ousado en extremo. Galicia era un espazo climático, xeográfico e, asemade, con certos atributos humanos que, paseniño, haberían constituír, acomodar ou axustar, en clave de futuro, as singularidades dun pobo, como cerne do que podemos chamar nación. Pero a xénese como chanzo histórico, esta primeira toma de conciencia, non ten lugar, en puridade, até o século XIX. E, quizais como consecuencia dos aconteceres obxectivos derivados da invasión napoleónica, amalgamando toda a dispersa mostra de sentires, máis ou menos vagos, de efectos culturais, de influencias externas, e todo elo cau-

terizado nun panteísmo que pervivía desde os máis antigos tempos e que servía como unificador dun espírito colectivo que si era recoñecido polo común. Pero como todo proceso criador, o nacemento da nación galega habería de pasar por diversas fases: o provincialismo, o rexionalismo e o nacionalismo que leva, indefectiblemente a un último estadio: o soberanismo como horizonte final evolutivo do curso nacional.

O nacemento con ese provincialismo que poderíamos sintetizar, como reduccionismo de compendio, na figura de Antolín Faraldo e os seus epígonos, nos primeiros pasos da concienciación galega, a destacar aquela asemblea de Lugo que a piques estivo de avanzar, quizais, extemporaneamente no obxectivo final, pero que non foi máis que unha fase de inicio que deu paso a un rexionalismo posterior, logo dun efémero bafo de aire fresco nas xoves voces de Pondal, Aguirre e todos os participantes no famoso banquete de Conxo que aposta brevemente por un federalismo e, mesmo un remedo de cantonalismo, que estaba chamado o fracaso pola encontrada oposición de todas as forzas reaccionarias que dominaban o panorama do país, lonxe aínda de calquera tipo de autoestima ou, simplemente, dignidade.

O rexionalismo é unha outra xeira no camiño da construción nacional. Un ideario practicamente privativo de certa dereita sostida e alimentada en sectores específicos da clase media baixa e intelectuais que toman percepción da substancialidade do país e elaboran un discurso inspirado pola experiencia catalá nese mesmo contorno. Grupo liderado por Brañas formula un espectro doutrinario que aporta novos elementos confirmativos de signo popular reivindicativo no eido agrario fundamentalmente, aínda que tamén nun crecente proletariado urbano que comeza a mobilizarse dentro dos parámetros dos movementos sociais da época e que vai ir nutrindo, selectivamente, a faciana pública do rexionalismo propiamente dito nunha primeira etapa e logo, xa máis intensamente as fileiras de Solidaridade Galega como paso inmediato ó nacemento do nacionalismo a cabalo das Irmandades da Fala e logo do Partido Galeguista coma concreción política

organizativa que prevalece ata a aprobación do Estatuto de Autonomía no 1.936. Aprobación que se recibe conforme o cumio do proceso de orixe, xénese e consolidación conceptual da nación como ente superior de alusión social e, mesmo, sentimental. Galicia é, desde xa, a referencia única de traballos e obxectos políticos.

Pero o proceso creativo e estrutural dunha nación é tarefa de humanos. É un labor, do Home, polo Home e para o Home e, polo tanto, inciden no seu desenrolo as características e peculiaridades das persoas que participan, como eixos básicos do traballo en común e cómo núcleo principal da súa senda na historia. E un home fundamental neste asunto que nos ocupa é a figura de Manuel Lugrís Freire. O poeta, escritor, autor teatral, orador e político, como militante da Patria desde os seus primeiros anos de vida, xurdiu á concienciación da entrega o país, na ridente terra das Mariñas de Sada, cidade na que nacera no ano 1.863, cando estaban a piques de entrar no prelo os *Cantares Galegos* de Rosalía de Castro, coma premonición do seu longo andar vital, decote en servizo de Galicia e que faille dicir o día da votación do Estatuto de Autonomía, logo de depositar o seu voto na urna: “Agora xa podo morrer en paz” O traballo estaba feito. Aquel treito rematara felizmente. Pero antes houbo toda unha vida de entrega, de incompreensións, de loitas interminables, deses pasos de Penélope, que pouco deixan avanzar pero que son constantes, firmes, persistentes e que antes ou despois, nos levan a conseguir a meta.

Lembremos o seu espertar á realidade do país, cando escoita soar a gaita polos prados de Soñeiro un día de outono, o seu traballo en Cuba construíndo a nación entre os desterrados da fame e dos sufrimentos, dignificando a lingua e a artellar os seus piares básicos: cultura, baseamentos ideolóxicos, símbolos nacionais e, sobre todo, a conciencia colectiva. De retorno, a creación do teatro galego contemporáneo como expresión plástica da idiosincrasia popular, a entrega ós problemas do agro en expresión máis sincrética de todo o que significa Galicia. E así temos tamén o famoso discurso de Betanzos, no que inicia a oratoria pública en galego, as conferencias didácticas singularizando as cualidades e calidades máis axiomáticas da nosa esencia de pobo e, por fin, a defensa e promoción do idioma como materia incuestionable da propia natureza nacional. Pero a súa máxima contribución está no terreo político, especialmente na fundación das Irmandades da Fala e no soporte ideolóxico

do Partido Galeguista, do que chega a ter o carné número un por cesión do mesmo Castelao a quen en principio se lle ofrecera. “Meréceo el máis que calquera de nós” dixo o rianxeiro no intre de facerlle entrega ao “vello” Lugrís do cartón daquela honra de distinción.

Pero debemos aquí salientar o seu traballo na redacción definitiva do Estatuto de Autonomía do ano 1.936, coincidindo neste labor con outro ilustre sadense, Ramón Suárez Picallo, máis novo en idade pero igualmente de maduro nas ideas e na solidez e enteireza dos argumentos e das ideas.

Coa aprobación plebiscitaria do 28 de xuño, cumpríase unha xeira máis do longo proceso de construción nacional de Galicia. O nome de Lugrís Freire estaba, aquel día, no frontispicio da Patria como ben chega a dicir un dos voceiros do P.G. logo de se coñecer os resultados definitivos.

Pero agora, e pasados setenta e seis anos, logo da materialización física da autonomía como forma de goberno rexional, cómprenos entender un pouco o futuro como exercicio de proxección histórica. A nación está construída xa e o sentir común de que estamos chegados a un fin de ciclo é unha evidencia que ninguén pode obviar. Nos agardan tempos de grandes trocos, non só no eido social, senón tamén na propia xeografía política continental. O fracaso da actual Unión Europea, como simple acervo materialista dos estados que a compoñen, é cada día máis patente. A alcumada crise económica non é máis que unha convulsa recomposición do mapa económico mundial no que desaparece o eurocentrismo para dar paso as economías emerxentes, singularmente os BRICS ou os que no futuro pasen a integrar este Grupo, e que se basean nun principio de economía tan principal e simple que as veces parece que o descoñecemos. Aquel que sentencia de que os recursos económicos son escasos. E que si hai máis asistentes, haberá que repartir os mesmos entre todos, logo toca a menos.

Predicir o futuro non é materia deste traballo, pero non estaría mal de que na honra do “vello” Lugrís de Sada, fixeramos unha práctica de futuro e auspiciamos o último traxecto da nosa composición nacional, no exercicio libre dunha estampa soberana irmandados con todos os pobos ceibes do mundo, que era, realmente, a visión afastada que tiveron no seu día os Faraldo, Brañas, Murguía, Castelao... etc. Fagamos noso o seu soño para o presente e para o porvir.

O IDIOMA E MAIS A HISTORIA DE GALIZA EN RICARDO FLORES

Antón Santamarina Delgado

A Ricardo Flores preocupábao moito o ser humano nado na Galiza que puña como desculpa de non usar na conversa íntima o idioma propio da Terra que o dera... por non saber falalo ben. A ese desventurado compatriota compúxolle unha quarteta, ben doadiña de memorizar, que di simplemente así:

Se como sabes galego
souberes falar francés
a placa de *profesor*
na porta habías de ter.

Tamén afectaban moito nel as conxuras íntimas dos reinos cristiáns involucrados na loita multisecular –denominada *Reconquista*– esquecidos moitísimas veces de que o labor cardinal, naquel intre específico, era a expulsión do mouro de Hispania. Pola contra, unha ralea de reinos unipersoais cristiáns bota a andar ao norte da liña fronteiriza versátil, de querenza horizontal, delimitadora de dous dogmas contrapostos, orixe de lances bélicos instintivos, especificados en libros de historia, os cales, sumados a factores paralelos, propiamente galegos, van virando amodiño, amodiño, a *Gallaecia* histórica remota na Galiza que hoxe en día temos.

Por neurótico que nos parecera tentar futurizar no pasado, os dous coincidiamos na opinión rigorosamente negativa que tiñamos sobre da serie de monarquías peninsulares medievais, de superficie irregular, que nos levaba a repasar episodios bélicos definíbeis, para Ricardo, como propios dunha *guerra santa* contra do mahometano disposto a *coranizar* todo canto fora xa evangelizado antes de el chegar... causa pola cal o pobo islámico foi o único cualificado de *invasor* entre tanto conxunto armado sucesivo que na historia de España, do *fenicio* ao *visigodo*, que se *asenta* na península ibérica, algúns colonizadores, outros asimilados, no canle circunstancial do habitante celtibérico.

A partir deste momento histórico a Península comeza a inzarse de áreas rexidas ao xeito de coutos reais aborixes, de libre dispoñibilidade persoal, pasíbeis de seren expandidos, de bo grado ou pola forza, en contra de calquera outra demarcación, lindeiro, ou non, con cadanseu reino oportuno, cun *dux* da mesma crenza relixiosa, procedente, a maior parte das veces, dunha mesma cepa familiar; señor absoluto de campos de cultivo e gandaría variada entre a cal o semovente bípede humano –destro no manexo da ferramenta labrega, entendido en sementeiras e cultivos e mais na cría e coidado do gando– era un ben ganancial máis a formar parte da moblaxe do latifundio, susceptible de ser cedido, como mera mercadoría minifundista, ao herdeiro ou herdeiros, segundo o número de descendentes directos, do rei oportuno, produto dos casorios válidos de principio... máis logo anulados, se for favorábel tal determinación á comenencia política territorial supeditada á consanguinidade sucesiva, por vodas celebradas no circuíto pechado da realeza, que virará en delituosa cando lle conviñer á autoridade política territorial suprema.

O tempo histórico máis común dos coloquios, quer revisionistas do frustrado pretérito galego, era o abarcado entre o reino de Sancho

III (970-1035) de Navarra e mailo de Fernando III (1217-1230) de Castela. O primeiro distinguido pola conquista de reinos cristiáns peninsulares alleos ao del, seguidos da fragmentación testamentaria dos mesmos entre os seus “herdeiros”; tarefa a formar parte dun modo de actuar de moito rei a proliferar na cúpula das monarquías cristiás que, nese senso, nada tiñan que lles refutar aos *reinos de taifas* árabes. O segundo, con reserva mental, pola unión definitiva dos reinos de Castela e mais León.

Sancho III, de Navarra, coetáneo de Bermudo III (1028-1037), de León, e mais de García Sánchez (1021-1026), de Castela... “desexosos os casteláns de estreitaren lazos de amizade, pedíronlle a Bermudo a irmá del para esposa de García, mais cando o Conde chega a León, é asasinado”. Sancho III, atribuíndose maiores dereitos ca ningún outro rei coetáneo, aproveita a ocasión e faise con Castela. Xorde a seguido unha guerra por cuestións de límites e ocupa León, deixando a Bermudo arrecantado en Galiza. Á hora da morte, Sancho distribúe entre os fillos os seus reinos do modo seguinte: a García, Navarra; a Ramiro [I (1035-1063)], Aragón; a Fernando, Castela; a Gonzalo o señorío de Sobrarbe e Ribagorza.

Fernando I (1035-1065), de Castela, axunta (1037) o reino herdado por el co de Sancha, de León, nunha soa coroa conxugal. García, de Navarra, tenta desposuír do reino de Castela a Fernando. Enfróntanse en Atapuerca onde García é ferido de morte (1054). Nese mesmo campo de batalla é proclamado rei de Navarra o seu fillo Sancho quen, dous anos despois, morre ao ser precipitado dende a roca de Peñalén polos seus irmáns Ramón e mais Ermisinda. Este Sancho “*de Peñalén*” deixa dous fillos menores, razón pola cal o reino que fica orfo é repartido entre si polos seus curmáns Afonso VI, de Castela, (A Rioxa e Vascongadas) e Sancho Ramírez, de Aragón, (o reino de Navarra) co río Ebro de fronteira.

O pulo tomado coa vitoria de Atapuerca decide ao rei Fernando a facer un periplo bélico que, logo de deixar atrás, como tributarios, Badaxoz (1057), Zaragoza (1058), Toledo (1060) e Coimbra (1064), chega a Valencia para volver de contado, enfermo, a León onde falece en 1065. A partilla testamentaria de Fernando I déixalle a cada fillo unha parcela do patrimonio total por el acopiado: con carácter de reinos, Castela a Sancho, León a Afonso, Galiza e mais

Portugal a García; en índole de señoríos, Zamora a Urraca e Toro a Elvira.

Morta a raíña nai, Sancho II (1065-1072), non conforme co que lle tocara, faise dono pola forza da herdanza dos seus irmáns. Só Zamora o enfronta antepóndolle unha compensación pola entrega da praza; tratando os aspectos da rendición en favor del, é Sancho asasinado (1072). En convivencia con Urraca, a sucesión é exercida por Afonso como VI de Castela (1072-1109).

A sucesión rexa segue no eido cristián unha disciplina normal até Afonso IX (1188-1230), de León, quen casa con Tareixa de Portugal, da que ten un fillo, Fernando, que morre moi novo, e dúas fillas, Sancha e Doce. Este matrimonio foi anulado por consanguinidade entre os esposos. O novo matrimonio concertado con Berenguela –do cal ten un fillo, tamén Fernando, que ha ser IIIº de Castela– sofre a mesma cualificación e condena do que o primeiro. Mal levado co pai, vese desprazado da coroa de León que Afonso IX lles adxudica a Sancha e Doce.

Fernando, xa IIIº de Castela, reclama para si a coroa de León e mesmo ameaza con invadir ese reino se non se cumpría tal esixencia. As ex-esposas de Afonso IX, ante o temor de que Fernando III, *O Santo*, iniciara unha guerra por un anaco de terra. As dúas “viúvas” de Afonso IX, buscan unha solución ao tema e atópana na Concordia de Benavente (11-decembro-1230) que indemniza a Sancha e mais a Doce, cunha ducia de señoríos vitalicios polos que percibirán unha renda anual de 15.000 marabedís, que serían reducidos a 10.000 de profesaren en relixión ou abolidos en caso de matrimonio.

O resume da posibilidade dunha Galiza con personalidade propia, de carácter paralelo con Castela ou Portugal, foi, en palabras de Ricardo, vendida por un saco de moedas de actualidade vencida.

A contenda bélica co mouro continuou. Tamén os encontronazos entre reis, ás veces contra algunhas raíñas pelexando entre todos. Faltan aínda uns catrocentos anos para Isabel e Fernando. Marrocos, “fundado” en 1068, seguiu a agardar, pacientemente, polo mouro desterrado da Península.

(Os datos históricos están contrastados co *Prontuario de Historia de España*, de Félix Sánchez y Casado. Edición XIV, Librería de Hernando; Arenal 11, Madrid 1894.)

POLA PENÍNSULA DE ENTRE-RIAS

ROTEIRO DAS MARINHAS LITERARIAS

José-Mª Monterroso Devesa

Para Mercedes e Tino R. Caamaño.

INTRODUÇÃO

Trata-se este de um itinerário, de Leste a Oeste –concebido hai décadas e nunca plasmado – (1), só se limitando a essa zona das Marinhas corunhesas que compreende os modernos municípios de Bergondo, Sada e Oleiros, na península conformada polas rias de Betanços e Corunha, precisamente entre estes termos municipais e tomando como eixo o território sadense.

Agora que se pretende racionalizar a barroca divissom municipal espanhola, velaí um jeito, se queredes virtual, de unir três concelhos ao redor de um feixe de figuras dos séculos XIX e XX, maiormente pertencentes, inda que nom exlussivamente, ao mundo das letras e, por regra geral, das letra galegas. Outro tanto poderíamos fazer com pintores como Abelenda, Lloréns ou Cebreiro, que plasmárom para sempre a beleza destas paisagens.

Desde 1805, que nasce Juana de Vega (mais que literata memorialista) até 2012, que morre Isaac Díaz Pardo (mesmo ensaísta entre outras muitas cousas), transcorrem os dous séculos longos vitais de umha vintena de persoeiros que, muito ou pouco, tivérom relaçon com a zona sinalada, curiosamente estes dous vivendo inteiramente (Isaac na maior parte) nas suas respectivas centúrias.

BERGONDO

Na freguezia de VIXOI, quase à beira da estrada de Madrid –*a umha carreirinha de cam* de Cortinhám-, acha-se o lugar de Sam Fiz onde, na casona familiar, se criou e passou longas temporadas JOÁM VICENTE VIQUEIRA LÓPEZ-CORTÓN (1886-1924) quem, nado em Madrid, morrerá na Lagoa, freguezia bergondense de OUCES. Daí que a sua sepultura se ache no cemitério desta paróquia, num recuncho que daquela configurava a terra civil inserida mas se-

parada do camposanto, e hoje sem inscriçon visível algunha que o identifique, ficando somente o triste toco do alcipreste que outrora lhe dava sombra. (O que, sem dúvida, foi o galego mais européu do seu tempo e neto materno do mecenas dos Jogos Florais da Corunha de 1861, tinha na Lagoa a sua casa temporal). (2)

De OUCES eram, tamém, os muito cultos irmaus VAAMONDE LORES: FLORENCIO (1860-1925) e CÉSAR (1867-1942), historiador este (que, por certo, deixou entre os seus inéditos umha *Historia de la Villa de Sada*) e literato e historiador aquel (utilizando seudónimos tales como Xan de Ouces e Fluvio Bergondense), verdadeiro adiantado em traduzir para galego de línguas clásicas, abondo esquecidos ambos.

Si hai placa na casa da mesma Lagoa, à beira da estrada Betanços-Sada, onde ALEJANDRO PÉREZ LUGÍN (1870-1926) escreveu parte da popular *La Casa de la Troya* (1915). Estoutro matritense de nascimento (sobrinho-segundo de Rosalia, por sua mai, Carmen Lugín de Castro) morreria na Acea da Ama do Burgo (Culheredo) e tem, em Santo Amaro da Corunha, formoso panteom, obra de Bonome. El assina o romance (cuja autoria lhe foi disputada no seu tempo e que nós temos, dentro das suas limitaçons evidentes, defendido como amável novela costumbrista e estudantil com-postelá) “nas Mariñas meigas (Moruxo – A Lagoa) – Madrid”, rematando-o com este alalá:

Teño una casiña branca
Na Mariña entre loureiros;
Teño paz e teño amor
¡Estou vivindo no ceo! (3)

Em falando da freguezia de MORUXO, damos com a quarta personagem: a ourensá FILOMENA DATO MURUÁIS (1856-1926), que numha casona ali situada morréu (4). Esta poeta galega, curmá dos destacados pontevedreses

J. Vicente Viqueira

Florencio Vaamonde Lores

César Vaamonde Lores

Filomena Dato Muruais

irmaus Muruais e mais do que foi presidente do governo, o corunhês Eduardo Dato (1856-1921), morou ali os seus últimos anos, em cas'da sua irmã Maravillas (esposa do fidalgo José Patiño Pita da Veiga) e nesse cemitério foi sepultada. Visita dela era Pérez Lugín quem, cousas da vida, bem mais novo do que Filomena, morreria apenas seis meses depois do que a sua amiga...

SADA

As figuras de Sada mal precisam de comentário nesta revista sadense. Assi ISAAC DÍAZ PARDO (1920-2012), senhor do Castro de Samoedo, compostelám de nascimento, sadense de OSSEDO por eleição.

Na mesma SADA temos a MANUEL LUGRÍS FREIRE (1863-1940), polígrafo e político do que seria ocioso falar. Somente pontualizar que, sadense por mai, pai e avós pater-nos eram, como o grosso dos Lugrís, da paróquia oleirense de SERANTES. Hai tempo esgrimimos a possibilidade de que o apelido, já radicado ali e na vizinha Maianca e portinho de Mera desde meíados do século XVII, vinhesse de terras irlandesas.

Perto, em Sada d'Arriba, nasceu, como é sabido, RICARDO FLORES PÉREZ (1903-2002), maiormente comediógrafo, mas talvez sobre isso lutador pola língua galega, quem cedo cruzou o Gram Charco para viver e morrer em Buenos Aires.

Onde tamém morreria o nosso génio tutelar, RAMÓN SUÁREZ PICALLO (1894-1964), nado pertinho da vila, no lugar de Veloi, e quem, à par de sindicalista, político e orador, bem conhecido é como escritor, volcado no jornalismo e que temos tamém que relacionar co camposanto do Fiunchedo, onde véu dar desde

tam longe, cumprindo a sua arela de sempre.

MEIRÁS, pola sua banda, concretamente o seu cemitério, foi acovilho de JOAQUÍN VAA-MONDE CORNIDE (1871-1900), -quem soe figurar nado em 1872-, destacado pintor corunhês pertencente à que Bello Piñeiro chamou *Geraçom Dolente*, por serem os seus componentes valores malogrados bem novos ainda. El nom foi literato, mas forma parte da obra da sua mecenas, EMILIA PARDO-BAZÁN (1851-1921), que o apousentou na qualificada modestamente por ela *Granja de Meirás* e o transmutou na personagem literária do seu romance *La Quimera* (1905), o pintor Silvio Lago.

Por suposto, cabe incluir a Condessa nesta galeria de valores da comarca polas suas prolongadas e activíssimas estadias no paço sadense e por ser, de algum jeito, a madrinha involuntária deste órgão que leva como nome a nossa versom do que ela lhe déu à vila de Sada: Arenal.

E nom nos livramos da tentaçom de sinalar a coincidência da nossa freguezia de MONDEGO com o saudoso curso de auga portugués, "o maior rio que nasce em Portugal", banhando Coimbra e a Quinta das Lágrimas, última morada da infelizmente galega INÊS DE CASTRO (morta de morte matada em 1355), que tantos cantárom, mesmo o imortal Camoes n'*Os Lusíadas*.

OLEIROS

No nosso deslocamento Leste-Oeste caemos, por fim, em OLEIROS, onde radicava nos veraos a corunhesa FRANCISCA HERRERA GARRIDO, Paquiña (1869-1950), primeira mulher académica da Galega (embora nom chegasse a tomar posse) quem, junto à sua produçom novelística, cultivou a poesía. De pai corunhês, seu avô era um Ferrera (sic na docu-

Alejandro Pérez Lugín

Joaquín Vaamonde

Ricardo Flores

Ramón Suárez Picallo

mentação eclesiástica) –é dizer um Ferreira-açoriano: mágoa de espanholização (como aconteceu, além, com os Linhares-Rivas ou antes com os Do Vale-Inclán)!

De seguido sai-nos ao encontro o paço de Lóngora, na freguesia de LIÁNS: desta (em espanhol: Santa Eulalia de Liáns) colheu nome literário Eulalia de Liáns, a corunhesa FRANCISCA GONZÁLEZ GARRIDO, Fanny Garrido, (morta em Madrid, 1918), habitante ali com o seu primeiro home, o corunhês Marcial del Adalid (1826-1881), músico o mais importante do XIX. Dela por nom saber nom se sabe nem a data de nascimento; si, sabe-se da sua proverbial beleza e, que se saiba, esta romancista nom escreveu nada no nosso idioma, embora Adalid remusicara muito cantar popular do país.

(Se repararmos nas homonímias de nomes e apelidos, costa nom relacionar a estas duas Franciscas, Paquiña e Fanny, como possíveis parentes...).

Nesta mesma freguesia de LIÁNS temos o núcleo de Montrove: no seu paço do Rio, signa-

do pola tragédia aérea de 1973, morou o pintor ANTONIO JASPE MOSCOSO (1856-1887) – outro *dolente* da geração anterior-, pois estes Jaspe (consanguíneos do libertador Bolívar) eram os donos ancestrais até que, nos tempos do artista, se transferiu a mans da família Marchesi, quem o alugou por temporadas a SANTIAGO CASARES QUIROGA (1884-1950), cuja filha, MARÍA VICTORIA CASARES PÉREZ, María Casares (1922-1996) ali disfrutava os veraos quando nena, e quem, além de grande actriz, demostrou ter umhas excelentes aptitudes literárias (outra memorialista) nas suas evocações de *Residente privilegiada* (1981).

Antes de cruzarmos a estrada de Madrid, teríamos que subir a Mera, pertencente à paróquia de SERANTES, onde passou alguns veraos a escritora SOFÍA PÉREZ CASANOVA (1861-1958), junto com FLORES, a mais longeva destas figuras someramente citadas aqui. Conhecido é como ela se radicou bem cedo na Polónia de seu home. Batizada na Corunha, nascera, dito por ela mesma, na Almeiras culherdense.

Pazo de Santa Eulalia de Liáns, que foi residencia do compositor Marcial del Adalid e da escritora Fanny Garrido

Agora si, podemos ir até NOS, onde ainda subsiste a casona de JUANA DE VEGA (1805-1872) –cujo pai De la Vega, seguramente antes: Da Veiga, de Mondonhede era, a saber se nom Parente do grande mindoniense Pascual Veiga, cujo pai era Da Veiga-, mansiom na que, cumpre dizê-lo, passou algunha temporada canda ela CONCEPCIÓN ARENAL (1820-1893), outra mulher que cultivou as letras (em espanhol) para fustigar a injustiça e aportar soluçons ao sempiterno problema penitenciário.

Chegados aqui e por nom rompermos o plano traçado em torno à zona que qualificámos de Entre-Rias... mágoa nom poderemos rematar o percorrido na cercana *Villa Florentina* cambresa, mergulhada na fraga de Cecebre, o mítico *bosque animado* do Wenceslao imortal!

BIBLIOGRAFIA SUCINTA

- Carballo Calero, R.- *Historia da literatura galega contemporánea*, 2ª ed., Vigo, 1975.
- Durán, J. A.- *Historia e lenda dos Muruais*, Madrid, 2004.
- *GRAN ENCICLOPEDIA GALLEGA*, 1ª ed. (artigos varios).
- Martínez-Barbeito, C.- *Torres, pazos y linajes de la provincia de la Coruña*, 2ª ed., León, 1986.
- Monterroso Devesa, X.-M.- *Apontamentos para a 4ª ed. da Historia da literatura galega contemporánea de Ricardo Carvalho Calero*, in Agália, núm.

29, Corunha, 1992.

- Monterroso Devesa-Juega, J.-M.- *Dos Do Vale de Bares aos Del Valle-Inclán de Sobrárm*, in Cuadrante, núm. 23, Cambados, 2011.
- Reiriz Rey, J. M.- *El magnicidio de Eduardo Dato*, in La Coruña: historia y turismo, Corunha, 2006.
- Rodríguez Maneiro, M.- *Juana de Vega*, Iñás-Oleiros, 2003.
- Santos Gayoso, E.- *Diccionario de seudónimos y apodos gallegos*, Corunha, 2003.

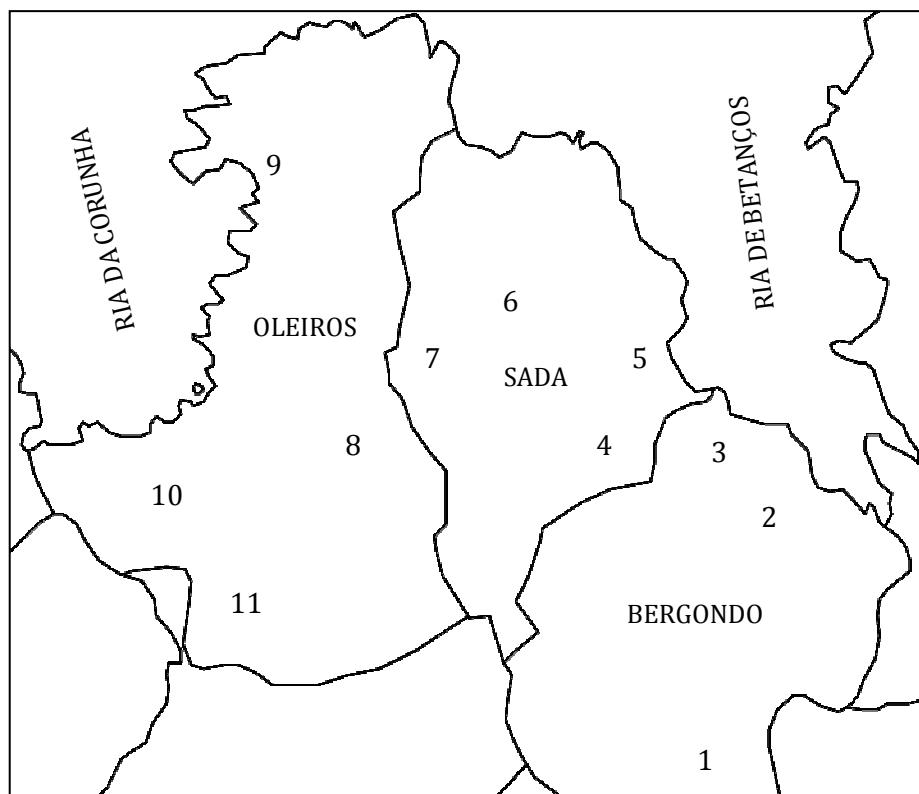
¹. Estes días inteiramo-nos, pura coincidência, do percorrido que o Concelho de Oleiros vai fazer pola rota de quatro mulheres com esse espaço relacionadas, elas sendo: Juana de Vega, Emilia Pardo-Bazán, Sofía Casanova e María Casares.

². No número 10, andar único, da Lagoa tinha o seu domicílio accidental, segundo a partida de defunção, pola que sabemos que morreu o 28 de agosto –a data do 29 que se dá em toda biografía é a da inscrición no Registro Civil, em cujo documento, por certo, figura Viqueira com o único nome de Vicente.

³. Curiosa e imperdoavelmente, nas muitas edicións deste *bestseller*, a quarteta figura com a ordem dos versos primeiro e segundo alterada, rompendo a rima asonante popular, feito que parece nom ter advertido ninguém (i):

Na Mariña entre loureiros
Teño unha casiña branca;
Teño paz e teño amor
¡Estou vivindo no ceo!

⁴. Martínez-Barbeito fala-nos deste e mais do cercano paço dos Vásquez-Leis.

Os três concellos de Entre-Rias dos que Sada é o eixo

- 1 · Vixoi
- 2 · Ouces
- 3 · Moruxo
- 4 · Osedo
- 5 · Sada
- 6 · Mondego
- 7 · Meirás
- 8 · Oleiros
- 9 · Mera (Serantes)
- 10 · Liáns
- 11 · Nós

O QUE XANTAMOS

(REFLEXIÓNS SOBRE ALIMENTOS, CULTURA, SOCIEDADE E POLÍTICA)

Xaime Rodríguez Rodríguez

A alimentación é unha práctica totalmente escura, porque é algo que facemos todos os días, semella natural e é ao seu través que a sociedade se reproduce física, social e simbolicamente.

(Patricia Aguirre)

Dime o que xantas e direiche o Deus que adoras, onde vives, a que cultura pertences e en que grupo social estás incluído.

(Sophie Bess)

Cando dimos comezo a esta sección, tivemos dúbidas sobre a comprensión da súa pertinencia. Ao remate, o xantar na súa cotidianidade convida á perda da perspectiva encol da súa importancia e das súas repercusións no conxunto da vida social. Nos artigos publicados ata agora tentamos dar unha visión ampla sobre o impacto do xantar, ou da súa escaseza e aínda a súa ausencia, nos eidos social e cultural, político e económico.

Sucede que sobre o xantar, tratándose dun feito primixenia e fundamentalmente biolóxico/fisiolóxico, danse condicionantes doutro tipo (cultural, social, relixioso, político, económico, étnico, etc.). O sinxelo feito de xantar, o seu impacto na vida social, convértese deste xeito nun acto sumamente complexo. Esta complexidade explica que se convertera en obxecto de interese de todo tipo de disciplinas e ciencias (puras e sociais) que o enfrontaron por separado, coa metodoloxía e as ferramentas conceptuais de cadanseu. Nós consideramos que o mellor enfoque posible para estudar e analizar o fenómeno da alimentación en toda a súa amplitude e complexidade é o holístico, é dicir, facer fronte ao fenómeno cunha concepción baseada na integración total dos coñecementos e disciplinas. A alimentación, nun correcto entendemento, non pode ser o resultado de confrontar o biolóxico co sociocultural, os dous son aspectos da mesma cuestión.

As consecuencias biolóxicas dos comportamentos alimentarios son innegables. É dicir, a elección e inxesta de determinados alimentos

produce resultados, ten consecuencias de amplo espectro. A primeira delas derívase da condición de omnívoros dos primates. Esta realidade ía determinar no dobre sentido, biolóxico e cultural, a evolución posterior dos comportamentos alimentarios. Desde o punto biolóxico, a conversión en omnívoro ía ofrecerlles (ofrecernos) a oportunidade de facer fronte a unha gama ilimitada de situacións ecolóxicas, de satisfacer a fame en ecosistemas diferentes, grazas a unha fantástica adaptabilidade e a non depender dunha única fonte de proteínas. Esta podemos dicir liberdade, está asociada a unha certa coacción. Os humanos necesitamos dun mínimo de variedade, o que nos leva ao que algún autores chaman a paradoxa do omnívoro: a debaterse entre a exploración e o cambio por un lado, e a prudencia por outro; calquera alimento novo supón un perigo potencial.

Os fundamentos biolóxicos xogaron un papel decisivo nos comportamentos alimentarios encol de determinados alimentos, por exemplo, en relación á dificultade para dixerir o trigo candeal, nomeadamente en algunhas rexións, consecuencia dunha certa sensibilidade ao gluten. Polo contrario en relación coa tolerancia á lactosa, coa capacidade de metabolizala, pódese falar dunha adaptación biolóxica produto dun proceso sociocultural, como ven a demostrar o feito que en outras sociedades, -aborixes australianos, do Pacífico ou nativos do norte e sueste de Asia-, nas que domesticaron cochos na vez das vacas, a súa “naturalidade” non se adaptou o consumo de

leite líquida de vaca, cabra, camela ou outros herbívoros; é dicir non sintetizan a encima lactasa imprescindible para converter a lactosa no azucre dobre, *glucosa e galactosa*, sen ser previamente transformada ou predixerida na forma de queixo ou iogur. Asemade, outras características biolóxicas xogaron un papel importante ao longo da evolución da especie, contribuíndo á súa supervivencia. A aptitude da lingua para detectar o amargor tivo que ser vital, se temos en conta que a meirande parte das toxinas naturais teñen un padal amarguento.

Porén, por contraste, e sen negar o carácter fundamental do biolóxico, temos que falar da evolución cultural, dunha forma dalgún xeito semellante ao caso do leite, que marca o comportamento respecto ao azucre, produto escaso, exótico e aínda de luxo ata o século XVIII. O aumento do consumo desde o 1900 rachou a congruencia entre a apetencia polo azucre e as capacidades metabólicas, o que ía contribuír a unha parte das patoloxías chamadas de "civilización" ligadas á nutrición.

Esta, entre moitas outras, é una razón para que podamos manter que os condicionantes biolóxicos non son dabondo para explicar coherentemente os comportamentos alimentarios, dunha enorme complexidade, que medra exponencialmente se temos en consideración o carácter omnívoro dos seres humanos. Deste xeito, é moi acaído establecer una distinción entre "xantar", fenómeno cunha dimensión social e cultural, e "nutrirse", un asunto fisiolóxico e de saúde.

As eleccións alimentarias se toman a partir dos saberes colectivos constituídos ao longo de xeracións, baixo a forma dun corpo de crenzas, ben confirmado pola experiencia, ben xustificado por decisións de carácter simbólico ou máxico. A conclusión é que a divisoria entre natureza e cultura no tocante á alimentación resulta fondamente desconcertante, e aínda contradictoria. Poderíamos dicir, e aínda así estaríamos lonxe de pechar a cuestión, que o esencial das eleccións humanas alimentarias é produto dos comportamentos alimentarios, o entorno ecolóxico e as institucións culturais. Estas interaccións foron destacadas por todas as correntes teóricas producidas desde o eido da antropoloxía. A alimentación está, ademais, estreitamente vinculada á historia dos pobos.

Baixo este enfoque pódese soste e demos-

trar que sistemas culturais distintos están en correspondencia con sistemas alimentarios diferentes. A actitude, o comportamento fronte determinados "alimentos" o pon deste xeito en evidencia. Determinados animais son considerados alimentos por algunhas culturas e rexeitados como tales por outras. O exemplo dos diferentes comportamentos ante cans, raposos e insectos son dabondo coñecidos. Porén, aínda nun sistema cultural aparentemente integrado como pode ser o occidental, danse actitudes diferentes ante determinados alimentos. Para o estadounidense medio é incomprendible xantar un polbo, considerado por eles como "pets" (coa consideración dun peixe de cores ou o que e o mesmo, animais de compañía ou mascotas), o que aos ollos dun galego non deixa de ser unha renuncia aos praceres culinarios dun xantar que entre nós ten case que o carácter de emblemático. E aínda máis preto, a inxesta de lagartos ou serpes nalgunhas rexións do Estado español, produce noxo nas xentes doutras latitudes, non tan afastadas. O noxo local non significa o universal rexeite.

Neste sentido, e como xa dixemos en artigos anteriores, o xantar é ademais obxecto do pensamento e a conversa dos seres humanos. Podemos dicir que orixina unha "gramática culinaria" que se corresponde coa "cultura culinaria" que a xera. A non aplicación das "regras gramaticais" pode levar ao desconcerto no ámbito culinario, e os menús poden resultar intelixibles para nosos sentidos, do mesmo xeito que nos eidos lingüísticos. Imaxinemos un menú de restaurante semellante a este:

Para alguén do noso sistema cultural isto non ten xeito. Sinxelamente non se axusta á nosa gramática culinaria: nin na composición das comidas, nin no horario, nin nos nomes, nin na combinación e o tipo dos pratos propostos.

Estes son algúns dos exemplos que veñen a confirmar a “variabilidade cultural” dos sistemas culinarios. Podemos falar de casos extremos, coma o dos inuits ou esquimais “comedores de carne crúa”, antes de producirse a aculturación tras o contacto coa cultura culinaria occidental. Paradoxicamente, nunca tiveron problemas de saúde pola falla de nutrientes concretos, o que tamén nos permitiría falar dunha adaptación biolóxica ou fisiolóxica ás condicións e comportamentos alimentarios, por moi extremos que estes resulten, dunha forma semellante á adaptación cultural.

Esta variabilidade ten que ver entre outros factores coa influencia das relixións, do que xa falamos en artigos anteriores e, sen dúbida, teremos que volver a facelo. As relixións tiveron, e -aínda que nalgúns casos con menor entidade, estou a pensar nas sociedades occidentais fundamentalmente secularizadas- teñen un peso importante na construción da “identidade cultural alimentaria”. En ocasións prohibindo o consumo de determinados alimentos, coma o porco (xudeus), prescribindo outros, coma o viño (católicos) ou marcando no calendario o consumo de alimentos concretos (carneiro na festa de Ayd el-Kebir, entre os islámicos). Xunto cos outros factores, as relixións, nunha perspectiva dinámica e histórica, contribuíron á construción das identidades culturais culinarias.

O ata aquí dito debería servir para poñer en corentena as nosas percepcións da relación entre xantar e natureza. Coma apuntabamos máis enriba esta relación resulta non só ambigua senón que é ademais impropia, non estritamente acaída (de feito, algúns sociólogos din que pódese falar dunha especie de construción social da natureza). Xa os filósofos e médicos antigos, e entre eles e nomeadamente Hipócrates, mantiñan a definición do xantar coma “*res non naturalis*”, ou sexa, coma un dos factores vitais non pertencentes á orde natural das cousas. Aínda podemos dicilo doutro xeito: pertencente á cultura construída e xestionada polos homes.

Recapitulemos: o xantar é cultura cando *se produce*. O home non só utiliza o que se atopa na natureza, coma fan o resto de especies ani-

mais. Ten ademais a intención de crear o seu propio xantar, superpoñendo produción e captura. Tamén é cultura cando *se prepara*, existe una transformación dos alimentos básicos, coa intervención do lume e outras prácticas culinarias. Finalmente, do mesmo xeito, é cultura cando *se consume*. O home, podendo xantar de todo (ou precisamente por elo), non o fai así: elixe o xantar tendo en conta xa factores económicos e nutritivos, xa considerando o seu valor simbólico.

O xantar ven sendo construído polo menos desde o paso das sociedades de cazadores-recolectores ás agrícolas pastorís, desde o nacemento da agricultura no chamado Crecente fértil (parte de Exipto, do Levante mediterráneo e a antiga Mesopotamia, onde tivo lugar a revolución neolítica). Xa que logo, hai que ter en consideración a existencia durante milenios de formas mixtas de aprovisionamento, o que orixinou unha dialéctica entre home-natureza, que chegou ata os nosos días, na que polo menos hoxe, non imos entrar.

O feito da invención da cociña está na base da diversidade. A utilización do lume xunto con outras prácticas tecnolóxicas, ou “facer cociña”, en definitiva, é una actividade humana por excelencia: as modificacións químicas produto da cocedura, a mestura dos ingredientes, permítenos ter acceso a un xantar se non artificial, polo menos é, sen dubida, construído. Non é de estrañar que os anterigos mitos e lendas fundacionais representen a conquista do lume como o intre constitutivo e alboral da civilización humana.

Curiosamente, e como mostra da variabilidade cultural relacionada coa cociña e o xantar, hai quen pensa que a simple cocedura dos alimentos non é cociña. Na tradición chinesa, no seu sistema alimentario, cocer e facer cociña son nocións moi diferentes entre si. A primeira ven a significar a sinxela capacidade de utilizar o lume (e na súa perspectiva isto non é dabondo para definir un ámbito de civilización). A segunda, polo contrario, presupón habelencia técnica chea de implicacións estéticas e artísticas. Xa que logo, non é de estrañar, que o escritor chinés Lin Yutang, nun ensaio do ano 1936, fixera una comparanza entre a altura da cociña chinesa e a cociña occidental (aínda que en realidade a que coñecía era a angloxasona) que só tiña unha verba, “cooking”, para denominar

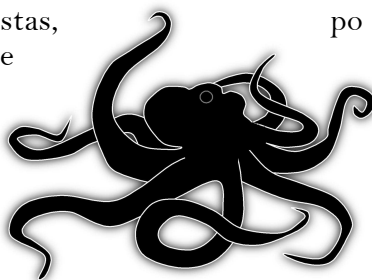
ambas as dúas actividades. Para el isto viña a significar un achegamento lene e superficial ao xantar; en realidade una referencia só a nutrirse facendo dixeribles os alimentos.

O xantar é ademais cultura cando se consume. En realidade, os alimentos concretos non son nin bos nin doentes en termos absolutos. Os criterios de valoración son deprendidos, e aprehendidos. Neste sentido, podemos dicir que o órgano do gusto non é o padal senón o cerebro, un órgano culturalmente (e polo mesmo historicamente) determinado. A través del deprendense e transmítense os criterios de valoración. A definición do gusto forma parte do patrimonio cultural das sociedades humanas. Os gustos mudan, xeográfica e historicamente. Xa fixemos máis enriba mención dos cambios en relación a apetencia polo azucre. Neste sentido, pódese dicir que a “estrutura do gusto” modificouse respecto aos seus antecedentes, romanos, medievais e renacentistas, baseados no artificio e a mestura de sabores. Destas culturas culinarias ven o gusto doce-salgado, ou o agridoce, que aínda conservándose en determinadas zonas europeas, quizais as máis conservadoras en materia de gusto, como as áreas xermánica ou do leste, en xeral quedaron relegadas polo troco da “estrutura do gusto” producido nos últimos séculos.

Desde a perspectiva dun mundo globalizado hai que plantexarse a relación entre a cociña de territorio e a cociña internacional. A paradoxa é que nun contexto en principio pouco propicio coma a globalización alimentaria, a cociña de territorio, con todas as connotacións identitarias que lles son propias, ten un forte estatuto cultural (este feito non nos debe facer perder de vista o impacto negativo da globalización encol da soberanía alimentaria e, o que pode semellar unha contradición coa afirmación anterior sobre a cociña de territorio, a extensión de hábitos de consumo semellantes a nivel planetario, cuestión sobre a que volveremos noutro artigo). A paradoxa é aínda máis evidente se temos en conta que nun mundo pouco integrado, e aínda fraccionado, coma o antigo ou o medieval, a aspiración era a construción dun modelo universal no que todos (aqueles que podían facelo) puideran recoñecerse. Na nosa “macluhiana” aldea global afirmanse os valores do especificamente local. Non debemos botar a esquece-

mento que, de todos os xeitos, os modelos e as prácticas alimentarias son o punto nodal do encontro entre culturas diferentes, resultado da circulación de homes, mercancías, técnicas e gustos dun recuncho a outro do mundo. A procura da identidade non nos debe levar ata o punto fixo das raigañas; ese punto fixo debemos atopalo o final da nosa andaina. O produto está na superficie, evidente, claro e definido. Somos nós: as raigañas están debaixo, amplas, abondosas e dispersas. Nesto, coma en outros eidos somos produto da historia. E aínda máis, tamén o somos dos tempos sen historia, da prehistoria na orixe dos tempos.

Unha derradeira, mais non por elo menos importante consideración, encol o alcance da globalización. É preciso resaltar que os efectos da globalización alimentaria e as reaccións ante ela, lonxe de ser homoxéneos, danse de forma diferente en función da clase social ou grupo de ingresos, desenvolvendo cada un deles hábitos diferenciados de alimentación. Estes hábitos alimentarios convértense en factores da construción da identidade individual ou colectiva, nembargantes, por contraste coas sociedades anteriores, nas que as diferenzas púñanse de manifesto na posibilidade de acceder ou non ao xantar, aos alimentos (xantar ou pasar fame). Na sociedade globalizada estas diferenzas relaciónanse co consumo (ou non) de alimentos saudables e naturais, cun determinado “estilo de vida”, que se proxectan nas imaxes específicas do propio corpo en consonancia co estilo de vida preferido. Na evacuación de Nova Orleáns, posterior á desfeita do furacán Katrina, nos habitantes sen recursos, que non puideron evacuarse polos seus propios medios, foi visible o grao de obesidade extrema entre este segmento da poboación, típica dunha alimentación excedentaria en graxas e deficitaria noutros nutrientes, entre as clases baixas, aínda na opulenta sociedade estadounidense. Este feito contrasta coa alimentación san e equilibrada que é o ideal das clases altas e medias altas, na procura dunha figura o máis apolínea posible. Ponse así de relevo que no mundo cada vez máis homoxenizado da globalización a procura da singularización alimentaria constitúese nun dos sinais de diferenciación e/ou identidade social, de nivel socioeconómico, de clase e de status.

O TRABALLO EN SILENCIO

Ricardo Seixo

A Isaac Díaz Pardo, in memoriam

No arrecendo dos anos primeiros
pólvora e tristura.
Pola estrada da vida
non hai beirarrúas,
e os mortos nas cunetas
falan da paisaxe que pinta o fascismo.
Lápiz e pincel
crean a ilusión camiño de América.
Cómpre seguir a medrar
coa Galiza do alén,
coa Galiza aniquilada e perseguida,
coa Galiza da esperanza,
coa Galiza auténtica.
Novos horizontes
abriron as fiestras ao teu retorno
e a nosa cultura
foi a amante túa para toda a vida.
Bulen no recordo
milleiros de eventos, tertulias,
momentos co teu ser libertario,
exemplo de vida,
que andou a escoitarnos,
vivirnos e falarnos
cun riso nos beizos
e coa man tendida.
Loce rexa a bandeira no mastro
do Castro que habitas.

O TÚNEL DE FONTÁN

Vanesa Santiago Vázquez

En Fontán houbo un túnel
e quen sabe onde irá.
Houbo en Fontán un túnel:
Non precisamos máis.

Daquel túnel perdido din algúns
que partía das Torres de Meirás
e o corazón do egrexio Mosteirón:
nobres e frades buscarían fuxida
na liberdade que aínda brinda o azul
do noso mar.

Sentiríanse os viláns alporizados
perante privilexios que os someten
e causan rebelión:
non habían ser inimigos daqueles
ladróns da súa suor?

Certo día disporían os humildes
ir petar ás portas de nobres
e frades reclamando o seu;
mais estes xa estarían lonxe
(astutos e covardes) ocultos ao ceo;
a percorrer un túnel esquecido
no ventre dunha terra mariñá
levándoos alén do xuízo e da vinganza
coma un río caendo ceibe ao mar.

Aterrarián en segredo,
no Morazón dun pobo antigo e orgulloso,
talvez cun bote agardándoos
a abalar no océano, na boca da Cova da Anza,
ao pé das rochas do vixía Castelo,
e perderíanse entre a néboa da ría
á que regresan cada madrugada
os poucos que aínda pescan en Fontán.

Que doado imaxinar historias
de túneles segredos e lendarios,
imaxinar que quizá foi así
nun pasado que non lembramos,
de nobres e frades, tanto tempo atrás...

Un túnel que nas lendas é promesa.

Pois hai quen di tamén
que alí agochamos na guerra
fratricida e sanguenta
aos nosos anafranks...

Quen coñece a distancia entre lenda e verdade?
O túnel hoxe non é horizonte de fuxida
nin sería promesa de liberdade.
Sería, en cambio, unha cicatriz longa e fea
como a de John Long Silver
tras moito batallar,
fendida no corazón do pobo,
baixo o Castelo,
se algo del queda,
a supurar...

En Fontán houbo un túnel
e quen sabe onde irá.
Houbo en Fontán un túnel,
perdido nas brumas das lendas:
Abonda o seu misterio.
Non precisamos máis.

TEXTOS E DOCUMENTOS DE RICARDO FLORES (1903-2002)

ENCOL DO TEATRO

Con máis ou menos influencia, toda arte co seu contido, co seu celme, pode contribuir á evolución de todo movemento ideolóxico e patriótico que germole dentro do organismo dun povo: tendo tal produto desempeñado un rol moi importantísimo na historia dos mesmos, así como tamén na historia da Humanidade, reflexando o xeito de vida social de cada época, traducindo as inquedanzas de cada xeración, e facendo xurdir anseios e emocións na grande masa popular.

Pode-se dicir que o teatro é a rama artística que encerra as posibilidades máis xurdias para cumprir un-a misión de tal índole, por sere a que con maior amplitude e clarencia pode espresar a realidade da vida, e demostrar as esencias a vivir no futuro.

Isto souperon-no ter moito en conta todos os povos, os representantes dos movementos nelles operados, ben fosen tendentes a derrubar un sistema de Goberno, ou a se emanciparen da hegemonía doutro povo, aproveitando-o para facer labours de proselitismo por medio dele, creando obras en concordancia cos ideais que os guiaban, e protexendo as súas interpretacións.

No seitor das nosas arelas de redención da Patria, non sócede por enteiro así. Se ben é certo que hai elementos d'espírito espectador d'emocións, e que afinan as súas olhadas no teatro, labourando en prol do seu cultivo, hai tamén algúns, que lle asinan moi pouco interese, que olhan as manifestacións de tal produto como por encima dos ombros; tendo a atención posta sómente na acción directa, o que non deixa de sere polo d'hoje un-a mira un tanto estreita, por canto a conciencia popular achase aínda moi adormecida.

No noso chán, compre ter un bon teatro autóctono, un teatro de modernas formas artísticas e de celme patriótico; vale dicir, de fondo contido nacionalista, no cal se achegue retratada a vida do noso povo; que seja, en fin, o facsimile da nosa trágica realidade, para que esgadanhe no espírito da masa e lle faga estourar o fol da rebelión.

Que produzan obras aqueles que posúan condicións para facelo, e os que non, temos a obriga de bejar, d'alentar aos seus autores, e d'aplaudir a

quenes as leven á escena. Aínda que un-a obra non encerre máis que un valor artístico, pode-se considerar que é un-a obra de proselitismo, porque tende a despertar nos nosos cidadáns alentos de cariño polo noso arte, que en realidade, hoje senten moi pouco polas súas cousas, aínda.

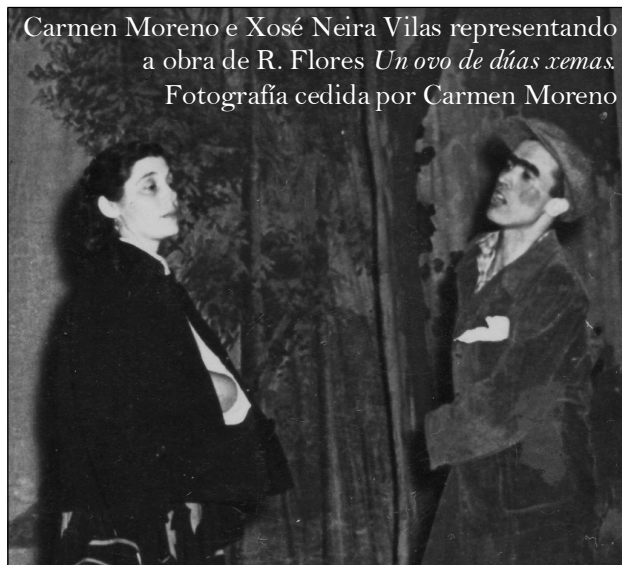
Olhemos en cada afeixado, a un espalhador da nosa cultura, e a un contribuinte ao rexedimento da nosa nacionalidade, e non a un "tropical" ou a un "tiruleque". Por mal que desempeñe un papel, non mercede que se lle chame o dente de crítica, e menos aínda facelo de xeito dicaz, ou con ar mofante; pois mercé a eles, podemos contemplar teatro noso; e o que hoje é un mal actor, manhan se cadra, pode ser un pouco bo; mais se se adica un a biliscar-lhes, nunca contaremos cun de tal condición, crebamos-lhes os aços e renuncian a tales actividades, recaíndo elo en prexuízo dos nosos degarros.

Atanisqueamos, sin, e sen dō, aos estranos sen escrúpalo, e outros da propia casa, carecentes de sentimento galego, que barbarizan a pronuncia das verbas e embrutece os gestos co fin de facer rir ao público bromo, e non pola "graça" que poñan eles verter, senon pola ridiculeza que nos apoñen aos galegos, tal como socede aquí en Bós Aires.

Alalá, 05/1935

Cedido por X. Martínez-Romero e P. Jeremías

Carmen Moreno e Xosé Neira Vilas representando a obra de R. Flores *Un ovo de dúas xemas*.
Fotografía cedida por Carmen Moreno

Contradizons dôrosas

Cando fai pouco tempo chegou ao meu coñecimento a nova de se haber constituído unha sociedade de carácter artístico na Vila de Sada, o chán idolatrado onde se abalou o meu berce, esprimei un inmenso xúbilo, a miña alma enchoupouseme de ledicia, considerando que co'ela nascía un algo de granda importancia, pra anchar a estreita popularidade que por hoxe goza o teatro galego, posto que á pléiada d'individuos que a daban a luz tiñaselles ouservado moito espallafato de galeguismo. Mais socedeu, que as miñas coidas resultaron golás, xa que as suas afeizons artísticas, circunscrebíronas á interpretación de obras de teatro castelán.

Con tal acción, os referidos-ses, contradín o que en certas oportunidades teñen feito ollar; co'ela patentean que neles non latexan tales sentimentos de galeguidade. Pois se certamente posuiran unha pequena dose de paixón pol-as suas cousas, se viviran, orgullecidos de seren galegos, e aniñaran arelas de liberazón da sua Patria que tan escarnizada vive baixo o sanguineo poder hespañol, non sería posíbel que pegaran ese xiro de xesto castelaneiro.

O teatro é un faitor d'artigoada influencia pra a nosa renacementa nacional, por conseguinte é moi comenente espandilo; ele educa ao pobo, levándoo a engarimarse co

seu propio arte, que tan pouco afeito sabe renderlle, pois todo soe achalo descelmoso, todo soe velo de côr ridículo, á secuencia melancólica d'haber perdido a concencia da sua persoalidade colectiva, vivindo dominado por un espírito alleiro; e asimesmo empuxao á reaxir, ao ollar o refrexo na escea da trágica realidade que o envolve (sempre que se trate da interpretación de pezas de tal carácter) pois tñer témolas de varios.

Trocade de rumo inquedados mozos sadenses, meus moi apreciábeis amigos. Reitificade a vosa dôrosa aitude, si é que no recanto do voso peito rebule algún sentimento que se vol-a demande, a coal constituíe unha acción de desdén pra Galiza, posto que vos colocades coma quen dí, de costas pra ela, nestes intrínsecos máisimos d'historia en que se considera aberto o debate do problema transcendental da sua liberdade absoluta, ou da sua opresión perpétua, val decir; o problema da sua vida ou da sua morte, e poñéndovos á sacrificar actividades e enerxías que nada serven pra achegar os seus fillos ao seu corpo aldraxado; senón que mais ben serve pra mantelos alonxados d'ele.

Sede leíaes á causa galega; praiticade teatro galego, na seguranza de que co'elo faredes proletismo galego.

Ricardo Flores

A Fouce, 02/1934

A Fouce, 15/10/1932

Ricardo Flores (esquerda) con Suárez Picallo (centro) nos anos 50. Fotografía cedida por Ramón Suárez Tenreiro

Que a nosa terra sexa nosa!

Desde Galiza se acha xunguida baixo a canga eisecrabele da inxusta dominazón de Castela, a sua vitalidade económica, vén sufrindo un suplicio estarrecente. A rafa chegou a atinguír n-ela atán outa graduazón, qu'a moranza no seu chán, presentouse en extremo imposíbele. E os seus fillos perante atán sinistra situación, en vez d'acordarmos a aitude xusticieira e varoil, de nos erguer en xigante rebelia en contra do culpábele da xerminazón d'atal praga; dispoñémol-a aitude soturna e putrica, d'abandoal-os nosos lares; cós nosos curazóns demerxidos n-unha lagoa de congoxas, espallando a fatos, nosos corpos, por todol-os ámbitos do globo terreal, en procura d'unha vida menos afogante, a quen Galiza podíamos tamén disfruitar, se ela fora a dona soberán da sua nao, e manexara o seu leme; pois mananciaes onde poder extraer bens féros, posue d'abondo; máis qu'algúns dos países onde moitos dos seus fillos se refúxian, e se pode vivir de xeito levadeiro calquer obreiro que sexa. Máis intrín sexa rexida pol-o voraxen do goberno da Hespaña, terá d'aturar unha situación rafada, porque todo lle solve ela.

Si desexamos que Galiza non siga sendo o branco das esprotazóns e das inxurias do estado hespañol, se nos nosos curazóns rebule amore verdadeiro por ela, e aniñamos ademais anxeios de qu'os seus fillos poidamos vivir no paradiso do seu chan, eisentos de termos qu'andar erráneos pol-o deserto d'este mundo, do xeito qu'actualmente socede, é mester birtar con fogaxe as nosas actividades polítecás, pol-o viero sagro da sua Independenza ausoluta. A emigración debe sere renegada por todol-os galegos, convén pórille couto a ésta trágica tendenza que atán maños perxuizos granxeou á nosa fidalga raza, e ao noso privilegiado chán, aínda qu'há moitos rélexeiros que pensan ao envez; hai que decraral-o seu estreminio. "¡Ai qu'en Galiza non é posíbele vivir por mór da indixencia qu'ameaza os lares!" Ergámonos todos coma fundidos n-un só exemplar, en monstra rebelia, e safémola da ferroepea en qu'a Hespaña a está marteirando; pro non fuxirmos pra todol-os ventos, apachocados coma fracallóns, deixándoa pra que fagan d'ela todo canto lles práz; eso non é lóxico nin honroso facelo. Primeiro se debe preferir perescer na loita, pol-a sua sagra liberdade, que incorrer en semellante aitude. "¡Que a nosa terra sexa nosa!" Eis cäl debe sel-a nosa consinia, e ninguén debe recuar deica abranguelo.

Ricardo Flores.

A NAI ENREDANDO CO FILHINHO

Decorriam os dias da primeira semana do agosto e com um.a sazom ajeitada dum magnífico verao, indo já fora um par de jornadas.

Na vila branca e marinheira de Sada dava-se encêto aos traballos de ornamentaçom pública para o celebramento da sua Festa Maior, em memória da patrona da paróquia, Santa Maria, e mais de orago da capela, San Roque. O folgue-do e os divertimentos começan o dia quinze e arrematam o dia dezoito.

Um.a fagueira circunstância, fazia agoirar um.a festa de agosto este ano verdadeiramente rachada, como soe dizerse, mais rachada que nunca, tal era o balbor que tanto entusiasmo ascendia no ambiente.

Era um ano de muita fartura de froitos do mar, sobretudo de sardiña, peixe de mui rendoso lucro; e as rapetas, havia que ver como vinham todas as manhás cedinho, tocando a buguina como anuncio do éxito das largadas de redes ao mar e as conseguintes aladas, deitando a bordo cárregas de peixe que traguíam para vender, e que significava boa compensaçom do trabalho da noite.

Com tanta amorrada de sardiña que havia, a gente andava, que nom cabia dentro de si, de contentíssima que se sentia, e metida em aprestos extraordinários, um tanto de luxo, do que outros anos nom podia sonhar.

A vida deste povo, ao igual do que a vida doutros povos da Galiza, depende da pesca; o sustento da sua comunidade, provém do que se pode extrair das augas do mar, as que supoñem as hortas dos marinheiros. E a gente marinheira, cando o vento nom se lhe cola polos petos, por terem-nos bem forrados, sabem-se fazer ver e luzir-se de primeira, nom cabe dúbida.

Passava de meia manhã, e das sete companhas que saíam a véspera para pescar, faltava por estar

de volta a do "Periquete" pois como fôra vender o peixe á Corunha, nom pudera chegar cedo, canda as demais, que foram vender a praças de mais perto.

A mulher de um dos que faltavam nesta companha, achava-se a espreita da sua chegada, e ao enxergar a lancha e a buceta que vinham a toda vela, com ánsia botou a andar co filhinho no colo, duns seis sete meses, para agardar na rampa ao seu home quem de pe na proa da lancha vinha portando nas maos um barquinho de xoguete para seu pacholinho.

E mentras as duas embarcaçons vinham aprocadas cara onde a mulher estava, que justo ali tinham que atracar, ela tratava de lhe esco-rrentar o sono ao filhinho, fazendo-lhe contos e enredando com ele a fim de que cando seu pai pujesse os pes nas lajes de rampa, cabo deles, topasse o seu amantinho cos olhos abertos.

Turulú, meu pacholinho
Ti bem podes turular-e
Túa nai está contigo
E teu pai ja vêm do mar-e.

Ai, la-la-ra-lá / ai, la-la-ra-lá
ai, la-la-ra-lá / ai, la-la-ra-la-la.

Este meu pequerrechinho
É como a flor do laranjo
Os olhinhos tem azúis
O mesminho que os dum anjo

Ai, la-la-ra-lá, etc.

Nom te troco, meu menino
Nom te troco, meu amor-e
Nem pola prata da lúa
Nem polo ouro do sol-e.

Ai, la-la-ra-lá, etc.

Cedido por Andrés Yáñez e Marichelo Flores

Integrantes do grupo de teatro Lugrís Freire co seu director Ricardo Flores (no centro).
Fotografía cedida por Carmen Moreno (3ª pola esquerda)

ALGO SOBRE O MOVIMENTO GALEGUISTA EM BOS ARES

Cando cheguei a este país alô polo mês de Setembro do ano 1929, o movimento galeguista em Bôs Ares era frouxo. Pois o alardeamento de ser galego, nom se fazia comum nos nossos emigrados, supondo, pouco menos do que um.a afouteza, manifestar publicamente sê-lo, e quasemente equivaler a um delito, o fazer uso da nossa lingua.

Quem mais, quem menos, a maior parte da nossa gente, achava-se co espírito engrunhado, tal como fugidos do próprio sêr, po-lo tanto vivendo de costas ao ente nacional da Galiza, alheios á sua problemática e ás arelas de recobrimento da sua personalidade.

Fazia pouco tempo, um fato tle “bôs e generosos”, tinham constituído um orgaismo patriótico-cultural, baixo o nome de “Sociedade Nacionalista Pondal”, ao que me incorporei aginha de ter conhecimento dele. Co aparecimento desta entidade, encetara-se um fogoso batalhar que vinha malhumorando aos desligados, e que tivo muito que ver no processo do movimento galeguista nesta beira do Rio da Prata. Co seu vozeiro “A FOUCE”, inteiramente publicado em galego, nom se deixava passar sem o seu merecido a cantata falcatrúa pudera surdir, emsombando o gentilício dos que somos nados na Galiza.

A saída desta combativa folha era mensal, bimensal, ou cando os meios económicos o doavam; e a sua leitura era agardada com grande espreira, degorando conhecer a quem lhe caia a “foucinhada”. Dos dous milheiros de exemplares que sumava a sua tirage, mais da metade remetiã-se a personalidades e orgaismos da Terra.

O sainete madrilenho de antano, ridiculizando ao galego para fazer rir ao público brosmo, tinha-ae transplantado nesta capital; e no cenário onde aparecera algo semelhante, alí erguiã-se a voz destes moços da “Pondal”, com berros

de protesto, interrompendo o espectáculo, e nalgum caso, coutando o seu proseguimento, e ter que cair o pano.

Ao dia seguinte de se dar um destes feitos, a imprensa local ao se ocuparem do assunto, amostrava-se da banda dos protestadores, justificando a nossa atitude; e isso, fazia arrefecer a vontade aos saineteiros para nos seguir amolando, cõas suas choqueiradas, co que, á vez, saia favorecida a comunidade do país.

A presença da coral “DE RUADA”, de Ourense, ao final do ano 1930, tivo a virtude de produzir abalos na psique colectiva galega, tal como se nas suas cantigas e danças trouxeram um chamado telúrico, e que fora escoitado no âmago das nossas gentes.

Os grandes louvores que os jornais portenhos lhe oferecerem a esta magnífica embaixada da nossa arte folclórica, logrou desengrunhamento no espírito dos galegos; como quem di, fijo-lhes botar peito e sentirem-se fachendosos do seu ser.

O advento da segunda República espanhola, o 14 de Abril do ano 1931, enchoupou-nos a todos de júbilo, pois con tal acontecimento surdia um.a luz de esperança para os nossos anseios de podermos olhar trocado o destino da Pátria de cote assovallada; e daí, acrescentarom-se as actividades político-culturais.

A nossa colectividade contou já co seu primeiro coro típico galego, “Lembranças de Ultreya” que logo chamaria-se somente “Ultreya”. E um pouco adiante seguiu-lhe a criação doutros coros: “Lembranças da Terra”, “Saudades” e “Os Rumorosos”, éste baixo a batuta do mestre Manuel Prieto Marcos, músico e poeta de graúda valia, quem portando ainda anos moços, foi-se para o Além, deixando entre nós um valdeiro nom doado de enchê-lo.

Xantar do Centro Coruñés, presidido por Ricardo Flores, con Ramón Suárez Picallo (ambos no centro da imaxe).
Fotografía cedida por Marcela Castillo

Tendo desaparecido ditos coros, vinherom outros cubrir a sua falta; “Rosalia de Castro”, “Terra Nossa”, “Curros Enríquez”, “Residentes de Vigo”, “Airinhos de Vigo”, “Castelao”, “Arrieiros de Mós”, “Brétemas e Raiolas” e “Breogam”. Actualmente existem: “Lembranças da Terra”, “Rosalia de Castro” e “Coro Centro Galego”.

O labor dos coros foi, sem dúvida, de monta considerável, tendo davondo influxo no processo do movimento galeguista de Bôs Ares.

Paralelamente á actividade coral, deu-se o desenrolo da actividade teatral, criando-se conjuntos que ocuparam cenários importantes, tanto públicos como das nossas entidades, merecendo fazer destaque da “Companhia Galega Maruja Vilanova”, dirigida por Daniel Varela Bujám, que estreou a peça “Os velhos nom devem de namorar-se”, de Castelao, obtendo avultado êxito. Antes, tamém em estreia, representou outras peças de autoria do próprio director, as que tiveram mui exitosa acolhida.

Formaram-se conjuntos, de gaitas e de danças típicas, que o mesmo actuavam nos festivais de campo, como nos de salom; chegando-se a contar com um conjunto de mais dum.a dúzia de compoentes: “Os Gaiteiros de Vilaverde”, dirigido polo notável gaiteiro Manuel Dopaço.

Os galegos foram reagindo cara a si mesmos, e no decurso dum.a meia dúzia de anos, a nossa colectividade tinha trocado tal de conduta, que polo estalo da guerra civil espanhola, o movimento galeguista já era aqui tam xúrdio, quase, como cando chegou Castelao, a começos do ano 1940, quem, ledamente surprendido, ca-lificou-no: “A GALIZA IDEAL”.

A tragédia da Espanha, fijera arribar a esta banda do Prata, fatos de gente nossa, chegando entre ela valores que, engadidos ás nossas forças e junguidos no mesmo ideal de querermos ser nós, Bôs Ares converteu-se num fervidoiro de galeguidade, e a fala galega era correntio escoltala onde quijer que um se topara.

Fundou-se a “Irmandade Galega”, como continuidade do Partido Galeguista, e começou a sair o seu vozeiro “A Nossa Terra”.

Criou-se o CONSELHO DE GALIZA, presidido por Castelao, ao que acompanharam os

Ricardo Flores
en Fontán.
Fotografía cedida
por M. Flórez
e A. Yáñez

deputados galegos, únicos da América do Sul: Antom Alonso Rios, Alfredo Somoça, Elpidio Vilaverde e Ramon Suárez Picalho, representando no exílio a voz autêntica do povo galego.

Sáírom ao ar outras audiçons com programas de jerarquia, apontando a exaltaçom dos valoles galegos. Editarom-se livros em galego, reeditarom-se outros, e publicarom-se revistas inçadas de letras galegas.

Por iniciativa do CONSELHO DE GALIZA, celebrouse o PrImeiro Congresso da Emigraçom Galega, dando enceto as suas juntanças deliberativas o mesmo DIA DE GALIZA, 25 de Julho do ano 1956, cõa assistência de representaçons da nossa colectividade, nom só da Argentina, senom tamém do Continente Americano inteiro. Coincidindo cõa comemoraçom do centenário do histórico Banquete de Conjo, o mesmo, foi evocado com um acto semelhante, ao que, concorreram milheiro e meio de comensais.

Co galho de se cumprir o 150 cabodano da Independência Argentina, aderindo á comemoraçom de tamanha data, a nossa colectividade realizou um.a manifestaçom, patrocinada polo Centro Galego, a meirande instituiçom nossa, que significou um transcendente acto de gratidum cara a este bom pais argentino, onde tantos galegos temos moradia. Diante da a Bandeira Galega, seguida dum adival humano representativo de todas insituiçons galegas, e após deste, conjuntos de coros e de danças, que avantavam tecendo pontos de moinheira ao som do toque dum.a Banda, na que iam incorporados um.a vintena de gaiteiros. Na mão de cada manifestante, esmado nuns trezentos mil, erguia-se um.a bandeirinha galega, única que flamejava de par da argentina.

Ao falar do movimento galeguista de Bôs Ares, nom se pode esquecer a certas figuras, ás que se lhes devem as melhores cotas de loita e de sacrificio no seu processo desde as primeiras horas, cando ainda nom assomava a República, os mais, hoje afastados de nós para sempre. Para todos eles o quente homenaje de reconhecimento e admiraçom dos que temos a sorte de podermos seguir em pé na mesma loita que foi norte supremo da sua vida.

Pátria galega, 07/1982

CRÓNICAS DE ÁNGEL DEL CASTILLO SOBRE UNHA ESTANCIA EN SADA (II)

No 1906, o historiador da arte Ángel del Castillo (A Coruña 1886-1961) pasou unha tempada no pazo do Castro de Samoedo, canda os irmáns Castro Arias. Nestes días de lecer, dedicouse a percorrer a comarca na procura de vestixios arqueolóxicos e artísticos, experiencias que reflectiu en dous artigos. Reproducimos hoxe o segundo deles, no que relata unha visita a un regato nas inmediacións do castro de Agra das Arcas na procura dunha viga, protagonista dunha lenda popular. A expedición faina na compañía de “dous señores, nobres polos catro costados”, presumiblemente os propios irmáns Bernardo e Luis Castro Arias.

POLAS MARIÑAS COMO SE DESEAI UNHA LENDA

Inda o sol non se agachara.

Dous señores, nobres polos catro costados, o cabaleiro que fala, nobre somentres por un, polo izquierdo, e un vasallo chamado Saavedra, cun machado e unha picaña ao lombo, íbamos por unha curripa que someaban castiñeiros e carballos, que cubertos de carriza, erguíanse nas rebaleiras.

Camiñábamnos en busca do río nomeado Caño; falábase del, que aló nunha revolta entre viniteiros e ameneiros, decote dexergábase unha galiña con seus pitos, e unha viga mais vella que o diluvio, de moura color, mais forte que o ferro, que deixaran alí os mouros que vivirán nas quenlles de Agra das Arcas, o fermoso Castro de Samoedo. Eu, compañeiro de aquel sonado cabaleiro andante que lle din D. Quixote, vin na viga, un pilote dun *palafito* que as xentes elevaran a lenda, e pouco podería ou había de atopar coa viga do encantamento.

Despois de certo camiño, chegamos preto do regacho. As lavandeiras saltaban polo grixo que abondaba no chan trubado; as papuxas,

os gayolos e os tintos con seus cantos alegraban os vales e os torombelos que os aliñaban; e as augas burbullaban no grixo, bulindo baixo as polas das árbores que ademostraban a súa pelamaimiña.

O noso pecheiro, o mestre, non de armas, senon do lar onde cabaleiros de tales alcumes vivían, esperaba os nosos ordenamentos; eu personaxe de menos zona, dixen aos tan nobres varós da miña compañía: coa vosa obediencia; e ao mestre faleille:

-¿Mestre, vostede viu a viga?

-Señor, moitas veces.

-¿Fai moito tempo?

-Señor, o fará; lémbrome de cando as rapazas lavaban neste río, puñíanse por riba da viga.

-¿E non se esquece de onde a vira?

-Non señor, foi aquí.

E reparando nun marco de seixo con seus testigos, e nun sopé dun castiñeiro dou coa picaña na veira do río, meténdoa hastra a mangueiro.

Ángel del Castillo nunha fotografía contemporánea ao texto

“cun machado e unha picaña ao lombo, íbamos por unha curripa que someaban castiñeiros e carballos...” Manuel Suárez de Concha, 2012.

Os meus compañeiros ríanse de tales creencias. Eu pregunteille ao mestre si vira a galiña e os pitos, e díxome que non; entón, e ao vere o firme da súa fala dixeran: e certo o que dí; temos viga: este home viuna. E mentras el traballaba con moitísimo fogaxe, nosoutros puñémonos á falare cunha rapaza carrapucheiriña, de cabelos vermellos e mouros ollos, e cunha vella falangueira que contounos lendas e contos que outro día direivos. A viga non parecía, e o mestre xa facera unha canle a un andar; pro xa non era no sitio onde dixera; a vella metérase a falar onde a vira, e a viga non se atopaba. O mestre dou en pensar si a vella sería unha sábia e ameigaríanos o encantamento,

pois a galiña, os pitos e a viga non parecían.

Queiras que non queiras, fomos botando a meiga fora; o mestre enseñoulle a figa, sacou do bolso un escrito, falou non sei que palabras, fixo coa picaña certas figuras, e non deixou ningún remedio para as meiguerías e os feitizos, e puñéndose a traballar, ao pouco tempo, dixo xubiloso e algueireiro:

-¡Témola aquí, meus señores!

Cinguímonos para vela, e sintimos o ouvido da picaraña na madeira; golpe iba, golpe viña, e o chan latexaba como os nosos corazós; a moura color da madeira, tiñámola diante dos ollos.

-Mais señores, termade da galiña e os pitos; que non fuxan.

A min fervíame o corpo. ¡Xa atopara o madeiro do *palafito*! ¡Logo o tería na miña man! ¡Qué regalo para o Museo, meu Dios!

¡A viga da lenda, o resto palustre, a chouza das galiñas, iba á trocar o seu currunchito, por outro de mais verdade e de menos ilusíons...!

...

O neboeiro da noite aparecera tras o sol que se agachara, a curuxa deixaba oír o seu canto, a xiada branqueaba as augas que deixara o babuxallo nas rilleiras, e as meigas alumeaban a curripa, pola que, ao repairo da lúa, subían tres cabaleiros, e un vasallo que levaba ao lombo, unha raspa dun castiñeiro, moura e amolecida, co tempo e as augas...

...

Meus lectores, -se eu os tivese- se vos piden que faledes de lendas, falade da do río do Caño, e non digades que a desfixemos, decide somentres, que o cabaleiro que firma, da fé que se atopou cunha astilla da tan famosa viga do encantamento.

¡Son tan fermosas as lendas...!

Castro de Samoeiro, 30-x-906

NOVAS DOUTRO TEMPO

HAI 100 ANOS

Desde Sada

Efecto de las continuas lluvias que han descargado por toda esta comarca durante todo el verano, la escasez de frutos es grande, los labradores hállanse consternados por carecer de lo más preciso para la estación de invierno, viéndose en la necesidad de emigrar la mayor parte de ellos incluso los de avanzada edad; la siembra del trigo se dificulta mucho y la cosecha de vino se perdió por completo. Si la supresión de los derechos arancelarios al maíz que se importa no llega a efectuarse, la ruina es inevitable y la emigración aumentará considerablemente.

(*Gaceta de Galicia*, Santiago de Compostela, 15/10/1912)

HAI 90 ANOS

Un edificio escolar.-Colocación de la primera piedra

El domingo último tuvo lugar en esta villa el simpático acto de la colocación de la primera piedra para el edificio escolar que en la Avenida de Fontán va a ser construido a expensas de la sociedad "Sada y sus contornos", residente en Nueva York.

Comenzó dicha ceremonia, como estaba anunciado, a las doce de la mañana, presidiendo el alcalde señor López Vidal y el presidente honorario de aquella sociedad son Manuel Lugrís Freire, acompañado de los miembros de la delegación de dicha sociedad y el párroco, señor Villanueva.

Pronunciaron elocuentes discursos los señores López Vidal y Lugrís Freire, que fueron muy aplaudidos.

Después se celebró en el salón-comedor de Mora un banquete, en el cual se congregaron más de 40 comensales. Presidió el alcalde.

Llegada la hora de los brindis, hablaron con gran alteza de miras, siendo ovacionados, los señores López Vidal, Peña Novo y Lugrís Freire.

La referida delegación nombró socios de honor al alcalde señor Vidal y concejal señor Novo.

(*El Ideal Gallego*, A Coruña, 04/10/1922)

Un banquete

Ha tenido lugar el pasado domingo una comida íntima con que un grupo de amigos ha obsequiado a don Juan Villacampa, recién llegado de Nueva York, en donde residía. El señor Villacampa es un fervoroso republicano que, meses antes de proclamarse el régimen, ofreció sus dineros para la causa. El Ayuntamiento, durante el homenaje, le hizo entrega de una pequeña pañoleta de seda con los colores de la bandera nacional primorosamente bordada y con dedicatoria.

En el acto hicieron uso de la palabra, además del alcalde, diferentes oradores.

(*El Pueblo Gallego*, Vigo, 18/08/1932)

Sada da el nombre de la Argentina a una de sus calles

El día 12, fiesta de la Raza, se celebró en esta villa el acto de descubrir una lápida que da el nombre de la Avenida de la República Argentina a una calle de la localidad. Este homenaje fue

ofrecido por el Ayuntamiento a petición de la sociedad "Unidos de Sada" en Buenos Aires, que a su vez donó la placa para tal fin. Al acto, que estuvo concurridísimo, asistieron todas las autoridades de la villa, canciller del consulado argentino en La Coruña,

y el diputado, e hijo de esta villa, don Ramón Suárez Picallo, que representó la sociedad mencionada como socio fundador de la misma. Pronunciaron discursos el alcalde Fernández Pita, diputado señor Suárez Picallo, y canciller argentino, siendo todos muy aplaudidos, especialmente el señor Suárez Picallo, que conmovió con su brillante discurso a la numerosa concurrencia.

Al final fueron obsequiadas con un un refresco las personas que integraban la representación oficial. Amenizó el acto una banda de música y se dispararon profusión de fuegos, organizándose finalmente un baile. El comercio, en su mayoría, cerró sus puertas sumándose al acto.

(*El Pueblo Gallego*, Vigo, 18/10/1932)

MEMORIA DE ACTIVIDADES

Marisa Naveiro López

Presentación do nº 4 de *Areal* (arriba) e da exposición *Irmáns Suárez Picallo* en Agra do Orzán (abaixo)

Presentación dos libros sobre a represión franquista

Presentación do nº 4 da revista *Areal*

O pasado 13 de abril presentabamos na Casa da Cultura "Pintor Llorens" o nº 4 da revista *Areal*. Un número dedicado en boa medida a Isaac Díaz Pardo. Falarían sobre esta figura José-Mª Monterroso e Felipe Senén. Concluiría o acto coa actuación de Tombalobos orquestra, que deleitaron e divertiron aos asistentes.

Exposición *Irmáns Suárez Picallo*

No mes de xuño, unha representación da A. C. Irmáns Suárez Picallo asistiamos a inauguración da nosa exposición no local da Asociación de Veciños Agra do Orzán, da Coruña. Nun ambiente agradable, no propio salón de actos no que se exhibe a exposición, falárono o presidente da entidade coruñesa e os directivos da nosa asociación Marisa Naveiro e Manuel Pérez Lorenzo.

Presentación de dous libros sobre a represión franquista

Tamén no comezo do verán, o 26 de xuño, na Casa Municipal da Xuventude preséntanse dous libros:

Vixiados. Represión, investigación e vixilancia na Galiza da Guerra Civil (1936-1939). Autores: Emilio Grandío Seoane (coord.), Javier Rodríguez González, Manuel Pérez Lorenzo, Rosalía Regueiro Méndez, Pilar Mera Costas, Xurxo Pantaleón. Ed. Laiovento.

A represión franquista na comarca da Coruña. Vidas na memoria. Autores: Proxecto Interuniversitario Nomes e Voces. Emilio Grandío, Eliseo Fernández, Dionisio Pereira. A iniciativa da Comisión pola Recuperación da Memoria Histórica da Coruña. Ed. Laiovento.

Interviñeron no acto os autores Eliseo Fernández, Emilio Grandío e Manuel Pérez Lorenzo, comentando o proceso de xestión e o contido de ambas obras. A continuación houbo un interesante espazo para o debate, con varias intervencións do público.

Exposición *Ricardo Flores. Sempre en Sada*

O 24 de xuño de 2002, falecía en Buenos Aires o sadense Ricardo Flores. Ao se cumpriren 10 anos, a A.C. Irmáns Suárez Picallo quixo, mediante a elaboración dunha exposición, trazar un percorrido polas diversas facetas dun home poliédrico que desempeñou un importante papel entre a colectividade dos galegos emigrados.

No acto de inauguración, o 18 de xullo na Casa da Cultura Pintor Lloréns, estiveron presentes familiares do escritor homenaxeado. Fixeron uso da palabra, pola entidade organizadora Paco Pita e Manuel Pérez Lorenzo, que comentaron as motivacións que levaron a concibir esta exposición, as aportacións das que é debedora e o contido dos 10 paneis e da vitrina que a compoñen. A continuación, José Gerpe, afillado de Ricardo Flores, relatou as súas lembranzas acerca do seu padriño. Por último, distribuíuse o nº 12 dos *Cadernos de Estudos Locais*, que recolle o texto dos paneis. O acto resultou emotivo, cunha notable asistencia de público. A exposición permaneceu aberta ao público o resto do mes.

O día 27, no mesmo lugar, celebraríase unha mesa redonda na que participaron persoas que trataron a Ricardo Flores: Luís Pérez, Xosé Martínez-Romero, Pilar Jeremías e a actriz Carmen Moreno, moderados por José-Mª. Monterroso.

Observación das bágoas de san Lourenzo

Como cada ano, a Agrupación Astronómica Io programou unha observación das Perseidas en lembranza de Juan Carlos Meda (Jaítos). Ante a escasa visibilidade, integrantes de Io deron unha breve, interesante e instrutiva charla no auditorio da Casa da Cultura Pintor Lloréns para o público que alí se congregara. Ao remate da mesma, aproveitando que o ceo xa estaba despexado, puidéronse observar varias estrelas fugaces, así como outros elementos do firmamento por medio de telescopios.

Presentación do libro: *A saúde como negocio*

O pasado día 20 de Setembro, o médico Pablo Vaamonde presentou en Sada o libro *A saúde como negocio*, do que é coordinador. A súa charla, moi amena e clarificadora, agradou moito ao público. Entre outras cuestións, falounos da construción do hospital de Vigo.

Serán no castelo de Fontán

O día 29 de setembro tivo lugar un acto lúdico-cultural no contorno do castelo de Fontán, organizado pola Plataforma en Defensa da Ría e no que colaborou a Asociación. Alí concitáronse a poesía, o teatro, a música e a comida para reivindicar a preservación dos valores culturais e medioambientais de Fontán. A estes efectos, realizáronse 4 paneis divulgativos.

Presentación de
A saúde como negocio
(arriba a dereita)

Inauguración da
exposición dedicada a
Ricardo Flores

O QUE LIMOS

As fontes no concello de Betanzos

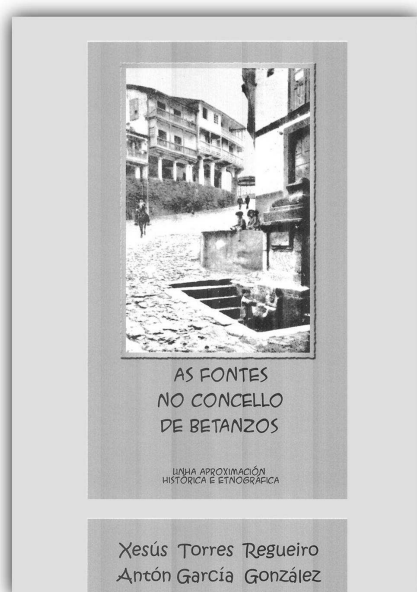
García González, Antón

Torres Regueiro, Xesús

Asociación Cultural Eira Vella · Betanzos

ISBN: 978-84-615-6395-1

Pp 266

Galicia é un país de auga. A auga, elemento básico na vida das xentes que nos precederon, é o ben máis prezado. Cada pobo, ó longo da súa historia dotou de personalidade propia os seus mananciais, fontes, lagoas e ríos e así xurdiron na aurora dos tempos, os ríos sagrados as fontes santas cos seus cultos e rituais propios, as deidades feiticeiras, meigas, mouras, trasnos, e lavandeiras cos seus mitos e lendas. Para os gregos, a auga era a orixe de tódalas cousas e as fontes eran unha bendición dos deuses.

As nosas fontes, que os nosos devanceiros, descubriron, prepararon, mimaron, coidaron, utilizaron e nos deixaron para o noso uso e disfrute cos seus lavadoiros, teñen a súa historia (xa que foron auténticos “centros sociais”) e conservan aínda unha razón de ser, unhas funcións que todos debemos coñecer, porque o pobo que non ten en conta o seu pasado avanzará sen referencias cara o futuro.

As fontes e “ríos de lavar” tiveron unha grande importancia na vida das xentes do noso contorno. De igual xeito que tratamos de coidar e respectar castros, igrexas, camposantos, cruceiros, hórreos, muí-

ños, fornos, pontes, pazos e casas rurais, vestimentas, danzas, músicas, ditos e refráns, útiles de labranza e utensilios dos que nos precederon, estamos convencidos que temos que facer un esforzo e incluír no amplo catálogo de cousas a conservar, as nosas fontes auténticos “foros populares” e mananciais xa que tamén forman parte do noso rico patrimonio etnográfico.

Pois ben, todo isto é máis é o que pretenden os mestres Xesús Torres Regueiro e Antón García González co seu libro *As fontes no concello de Betanzos*, onde a través de máis de dúascentas sesenta páxinas presentan un documentadísimo traballo etnográfico á vez que histórico (iniciado xa hai máis de vinte anos) e minuciosamente detallando con abondosas fotografías e planos de 42 fontes ubicadas no casco urbano, nos arredores da cidade e no resto das parroquias betanceiras.

Pero non só as fontes actuais o centro do estudo se non que tamén se paran a mostrar e informar de 14 fontes desaparecidas (seis das cales estaban ubicadas no parque “El Pasatiempo”).

Outro capítulo do libro dedícase a resaltar a importancia das fontes na cultura galega (ritos, crenzas, seres míticos, virtudes curativas, toponimia, cantigas, lendas,...)

Non podía faltar unha relación de tipos de fontes, elementos que as compoñen, construcións complementarias e vocabulario e ditos relacionados coa auga.

Un apartado importante, refírese ao pasado, presente e futuro das fontes pois, é evidente que, desde a aparición das traídas nas cidades, as fontes pasaron a ter unha función ornamental aínda que no mundo rural as fontes mantiveron a súa función utilitaria por máis tempo (os maiores de cincuenta anos lembramos o uso da sella e o cazo e o ir a por auga á fonte cando eramos nenos). A recuperación das fontes ante a perda de sensibilidade por parte da poboación e dos gobernantes por preservar este significativo patrimonio popular, o deterioro a que están sometidas, os problemas que orixina a contaminación, ocasionaron o seu total abandono.

Inclúese no libro un interesante apéndice no que se recolle a curiosa correspondencia do concello de Betanzos nos anos 1866 e 1867 coa fábrica de fundición francesa que construíría a estatua de Diana para a fonte da Praza do Campo así como o seu regulamento de uso. E remata cunha completa bibliografía sobre o tema.

O exemplar e abondoso traballo de campo sobre as fontes de Betanzos realizado por Xesús Torres e Antón García, a súa pescuda e busca nos arquivos, o seu entusiasmo recollendo e difundindo o desexo e empeño de moitos veciños por conservar e manter en uso as fontes e lavadoiros ante os poderes públicos, a concienciación e respecto que amosan polo legado dos nosos antergos e a súa teimuda insistencia na recuperación, conservación e mellora deste singular patrimonio están a conseguir os seus froitos, pois moitas das fontes que se citan foron debidamente restauradas para uso e disfrute dos usuarios polo que o traballo reflectido neste libro é fiel testemuña de que se pode conseguir un cambio de mentalidade e deter ou minimizar ese proceso de deterioro e destrución das fontes que e abrollan e manan nas prazas das nosas cidades, pobos, parroquias, aldeas e en calquera recanto ou curruncho e das que –case seguro– descoñecemos a súa historia.

Dende hai xa corenta anos os grupos ecoloxistas como a SGHN (Sociedade Galega de Historia Natural, en 1973) están a sementar a idea de que a auga é un recurso limitado e básico para a existencia da vida, un ben escaso que hai que conservar a pesar de nos considerar en Galicia afortunados posuidores de tan prezado ben.

“A auga non é un ben comercial como os demais, senón un patrimonio que hai que protexer, defender e tratar como tal” (*Directiva marco 2000/60/CE sobre a auga do Parlamento Europeo do 23 de outubro de 2000 con posteriores modificacións referentes a unha xestión sostible da auga na Unión Europea*).

Cando os nosos gobernantes comezaron a decaerse da importancia do medio ambiente (creación do Ministerio e da Consellería homónimas en 1996 e 1997, respectivamente) a SGHN levaba xa case un cuarto de século estudando, divulgando e defendendo o patrimonio natural galego. Certamente –e é lamentable– que para moitos políticos, non só a nivel municipal senón os que teñen as máis altas competencias e obrigas en Santiago e Madrid, o medio ambiente non sexa máis que unha escusa para facerse unha foto cada 5 de xuño.

Sabemos e coñecemos estudos similares sobre fontes noutros concellos do entorno, como Oleiros e Culleredo e animamos ao IES “O Mosteirón” de Sada a afondar no que xa teñen iniciado sobre os “hórreos, cruceiros fontes e lavadoiros de Sada”, e de seguro que no libro que estamos a comentar atoparán folgos e vieiros para elo. Traballlos deste tipo, nos que se poden iniciar nenos e mozos na esculca e divulgación da cultura propia son o camiño seguro para evitar a destrución dos nosos valores patrimoniais.

Francisco A. Pita Fernández

Vixiados. Represión, investigación e vixilancia na Galiza da Guerra Civil (1936-1939)

Grandío Seoane, Emilio (ed.)

Edicións Laiovento · Santiago de Compostela

ISBN: 978-84-8487-210-8

Pp 271

e

A represión franquista na comarca da Coruña. Vidas na memoria

Proxecto Nomes e Voces

Edicións Laiovento · Santiago de Compostela

ISBN: 978-84-8487-218-4

Pp 273

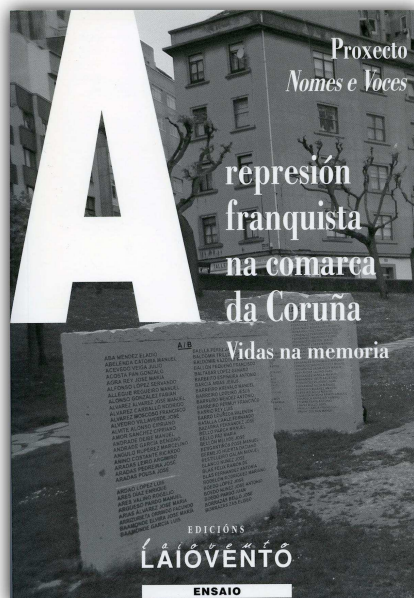
As posibilidades de construír un sistema democrático a partires dunha ditadura, sen alterar as estruturas políticas, xurídicas e institucionais preexistentes son, desde unha perspectiva racional, practicamente nulas. E por estraño que pareza, este exercicio de funambulismo político foi levado a cabo, contra toda lóxica, no Estado Español durante o período chamado Transición. Non esta claro, máis ben o contrario, se os resultados do proceso pódense considerar os alicerces dun sistema democrático. Inda máis, trinta tantos anos despois deste período, as súas realizacións(¿?), xunto co sistema que alumeou, son seriamente cuestionados. A Transición española, que foi celebrada polas clases dirixentes do noso Estado (e polas “ruling class” do que se da en chamar o “noso entorno”), foi tamén obxecto de estudo por parte das ciencias sociais, por enriba de todo, e resulta revelador, do mundo angloxasón. A mesma foi presentada como modelo para os gobernos doutros países que se atopaban en conxunturas semellantes. E isto, a pesares de que como dixó, xa en 1995, Holm-Detlev Köhler, “¿Qué debería desprender un goberno destes países dunha transición que non rachou coa legalidade do antigo réxime, que non estableceu ningún cambio do sistema económico, que aceptou en gran parte o aparello estatal e militar existente, que só acelerou o proceso de integración a Comunidade Europea, que nin tan sequera tivo que elixir un novo xefe de Estado?”.

Un proceso deste tipo tivo que facerse, que asentarse, -ademais de sobre un complexo entramado de transicións, cesións, renuncias, negociacións (e chalaneos) encol do que existe unha abundante produción bibliográfica que non deixa de medrar en cantidade e calidade-, na amnesia forzada sobre o significado, carácter e consecuencias dun réxime coma o franquista, de tan longa e fonda duración. Tivo que facerse sobre o esquecemento non só das vítimas, que nunca foron tomadas en consideración,

máis aló da retórica culposa de determinada esquerda, senón tamén do carácter, os métodos e os aparellos de coacción dun réxime que fixo da represión a base da súa consolidación.

Pero, coma os homes-libro de Ray Bradbury-Truffaut, a existencia de testigos e vítimas daquel réxime, do seu testemuño e da súa memoria, fixo imposible o esquecemento dos feitos e as realidades dun sistema político que se baseou na eliminación física, e a marxinação e a represión policial e xurídica dos que procuraban a liberdade e un réxime democrático.

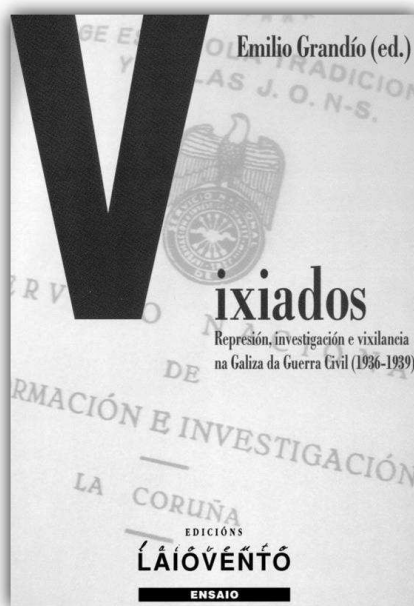
A memoria histórica, non doutra cousa estamos a falar, tiña que ser completada polo traballo dos historiadores. No caso do noso país hai cada vez un número maior de traballos que teñen coma obxectivo a memoria histórica dese período nefasto da nosa historia. Hoxe imos a ocuparnos de dous libros senlleiros sobre ese período. Dunha banda, imos a falar da obra *A represión franquista na comarca da Coruña. Vidas na memoria*, un libro que forma parte do proxecto *Nomes e voces*, e que ten coma obxectivo documentar a memoria, darlle nome e presenza as vítimas da represión franquista no entorno da Coruña. O traballo levado a cabo, xunta con moitos outros historiadores, nomeadamente por **Dionisio Pereira, Eliseo Fernández e Emilio Grandío**, pretende dar documentada testemuña dos movementos sociais e o seu empuxe na bisbarra coruñesa. E ademais o levan a cabo erguendo o nome e a memoria das vítimas da represión, todos eles integrantes ben dos movementos nacionalistas, ou do movemento obreiro, coa presenza destacada dos anarcosindicalistas, e dalgúns membros dos movementos agraristas e socialistas. O territorio local da represión, no entorno do Faro de Hércules, onde están enclavados os que podíamos chamar “lugares da memoria”, da memoria máis negra da represión, ía a ser o emprazamento posterior do monumento memorial no que figuran os nomes dos represaliados, o froito máis inmediato e visíbel do traballo realizado polos autores do libro que nos ocupa. Nel, neste libro, teñen cabida uns pequenos esbozos biográficos de todas as vítimas documentadas da represión. Completa a

obra un apéndice fotográfico, que venlle a poñer faciana a algunha das vítimas dun réxime cruel e despiadado, que fixo da violencia, planificada e sistematizada, a súa razón de ser, que "inverteu en violencia", para asegurarse a súa consolidación e permanencia.

Precisamente dos aspectos sistémicos da represión ocúpase a outra obra da que imos falar. *Vixiados. Represión, investigación e vixilancia na Galiza da Guerra Civil (1936-1939)*, é unha obra que pon o foco nos mecanismos de control social, que integraban o sistema represivo ideado e sostido polo franquismo desde o momento mesmo do golpe. No noso país, a pesares de caer desde o principio nos territorios controlados polos golpistas, despregáronse os elementos constitutivos do sistema represivo, os mecanismos de coerción e control social que ían a caracterizar o réxime no longo período de pedra da súa duración.

Coordinado por Emilio Grandío, que se encargou da edición, o libro recolle unha serie de traballos que nos ofrecen a análise panorámica dos devanditos mecanismos coercitivos que axudaron o triunfo do golpe primeiro, e a consolidación do réxime máis tarde. A través deles, os autores, **Javier Rodríguez González, Manuel Pérez Lorenzo, Rosalía Regueiro Mendez, María del Pilar Mera Costas, Xurxo Pantaleón**, xunto o xa citado **Emilio Grandío**, fan falar á documentación para dar cumprida conta da realidade dun réxime que desplegau todos os mecanismos propios dun réxime totalitario, dunha ditadura, para asegurarse o control total dunha “sociedade baixo sospeita”, por dicilo coas verbas do propio Emilio Grandío. A delación como norma, a información como ferramenta, a represión como norte, constitúen o cerne dun réxime que non se plantexou, alomenos e claramente nas primeiras épocas, necesidade algunha de construír consenso. O situar a todos os cidadáns (aínda que no contexto o termo co significado de portador de dereitos nunha comunidade de iguais non parece moi axeitado) coma potenciais inimigos (traidores), era un punto de partida que explica que a represión acadara en ocasións carácter de auténtica paranoia, da que é exem-

plo a referencia constante a "conxura xudeomasónica", unha teima do réxime, xunto co antimarxismo/comunismo/bolchevismo. De todos os xeitos, a faciana represiva do réxime queda ás veces caricaturizada, por exemplo algunha documentación descobre nos perpetradores unha adición máis que notable polas bebidas espirituosas, refrexada, dun xeito dalgunha forma irónico, nas facturas xustificativas dos gastos cotiáns dos integrantes dun servizo de información.

Anécdotas aparte, este libro, en cada un dos seus artigos, ven a resaltar a faciana represiva do réxime, mostrándoo como realmente foi. A aposta pola represión, a coerción e o despregue dos mecanismos máis acabados do control social, formaban o esqueleto do réxime. En Galicia, isto queda claro grazas o traballo dos investigadores. O modelo foi posto en marcha desde o principio, no momento do golpe militar fracasado. O carácter de "banco de probas" do noso país ía confirmarse coa reprodución do modelo no resto do Estado, tras o triunfo definitivo da asonada reaccionaria. A lectura deste libro ofreceranos a oportunidade de saber como foron as cousas na nosa terra, como funcionaba o aparato represivo, como a delación, por exemplo, ía a facerse forte nun corpo social no que ningún dos seus membros deixaba de estar baixo sospeita.

.Xaime Rodríguez Rodríguez

A Xanela

Revista cultural das Mariñas

A Xanela
Revista cultural
das Mariñas

Asociación Cultural
Eira Vella · Betanzos

A pasada primavera presentouse, con actuación musical de Miguel Alonso na Sala Azul do edificio Arquivo, o nº 33 de *A Xanela. Revista Cultural das Mariñas*, que edita a A. C. Eira Vella de Betanzos.

Neste número trátanse, como é costume, temáticas diversas e de interese xeral: mitoloxía, música, creación, estudos locais... Conta con colaboracións de Diana Varela Puñal, Miguel Mato, Manuel Fiaño Sánchez, Elena Veiga Rilo, Gabriela Rodríguez, Víctor Tizón, Cristiano Cortes, Eduardo Olímpio, João de Castro Nunes, Xosé Mª Veiga Ferreira, Juan Sobrino Ceballos, Xesús Torres Regueiro, Antón Fernández Malde, Antón Capelán, Manuel B. Dans, Moncho do Orzán, Xosé Lois Sobrino e Baraxeiro. Inclúe ademais textos de Valentín Paz-Andrade e Luís Seoane; fotografías de Veiga, Blanco, Antón Malde e do arquivo de Eira Vella; e deseños de Vitor Tizón, Olaia, Sabela Arias e Luis Otero.

A Xanela, polo seu rigor e difusión, foi un referente fundamental da A. C. Irmáns Suárez Picallo para a creación de *Areal*. Os nosos parabéns a Eira Vella por manter durante tantos anos o seu proxecto editorial.

Café Bar

RÍO DA PONTE

Servimos Tapas coa consumición

c/ Sadadarea, 1

15160 SADA

RIOBAO, 67 B

15160 SADA · A CORUÑA

Telf.: 699 436 726

Las Delicias IV

CARNICERÍA
CHARCUTERÍA

ESPECIALIDADES:
Ternera gallega de leche, chorizos y Embutidos (envasados y curados en el interior de Galicia), comidas para llevar

A CORUÑA
Alcalde Pérez Ardá, 49 - Telf.: 981 139 659

GUÍSAMO
Lugar da Brea, s/nº - Telf.: 647 850 984

SADA
Barrié de la Maza - Telf.: 981 622 263

Linares Rivas, 40-42 - Telf.: 981 620 243

Floristería Zona Verde

María Cortiñas Mourelo

c/Oza dos Ríos, 4

15160 SADA, A CORUÑA

981621804 · 651417772

orquigal@terra.es

PANADEROS

desde 1948

CAFE

PASTELERÍA - HELADERÍA

CARNOEDO

Chan da Aldela, 14
981 623 225

FONTECULLER

Avda. Fonteculler, 27-29
981 650 225

SADA

Rúa Pontedeume, 7
981 624 695

CLÍNICA DENTAL INTEGRAL ALIDENT

Alborelle, 18 - Soñeiro

Implantes - Rehabilitaciones totales
Prótesis - Endodoncias
Odontología Estética
Especialidad en Porcelanas
ORTODONCIA
NIÑOS y ADULTOS - TODAS LAS TÉCNICAS

PREVIA CITA: 981 63 13 36

El Chiringuito

Praza de Sada - 15160 SADA
981 62 21 07

BEBES
Plaza de la Iglesia, Nº 15
Telf.: 981.63.19.51

BICIS Y JARDÍN
Calle Chaburra, Nº 12
Telf.: 981.62.36.05

JUGUETES
Plaza de la Iglesia, Nº 1
Telf.: 981.62.38.78

ciclos Peco

MESÓN - RESTAURANTE

El Rincón del Abuelo

ESPECIALIDAD EN ARROCES

981 622 190
605 278 270

Praza da Pescadería, 5 - 15160 SADA (A Coruña)

**Lencería
Marichelo**

República Argentina nº 15
15160 SADA
Telf. 981 62 04 18

**CENTRO VETERINARIO
DEL NOROESTE SADA**

Dr. Román Lewicky
(144)

**También
peluquería canina**

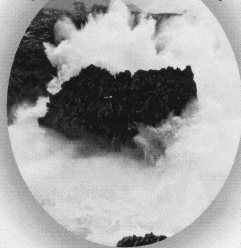
Telf.: 981 62 32 02

Telf. Urgencias:
619 12 58 57

Ctra. Pazos, 10
15160 SADA (A Coruña)

Galerna

CERVECERÍA - MESÓN

Avenida del Puerto, 25 - 2
Telf.: 981 977 020
SADA

**PUBLICITE O
SEU NEGOCIO
NAS PÁXINAS
DE AREAL**

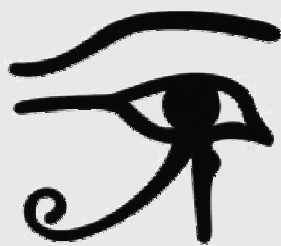

AXENCIA DE VIAXES

Sexa cal sexa

**a túa viaxe
facémola Realidade**

Avda. República Argentina, 24 Telf: 981 62 02 83
Fax: 981 62 14 42 15160 - Sada (A Coruña)
reservas@viajesvoar.com - www.viajesvoar.com

JOSÉ M. MUIÑO

OPTICO OPTOMETRISTA
COL. NO 3527

GRADUAMOS LA VISTA

ADAPTAMOS LENTES
DE CONTACTO

Linares Rivas, 2 - 15160 SADA
Tel. 981 62 15 28

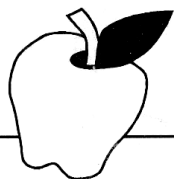
Don Chuleton
Mesón Ceroecería

Reservas: 981 62 17 98
Travesía das Delicias nº 3 - 15160 SADA

Reserve su turno
☎ 981 62 22 10

Avda. da Mariña, 56 · 15160 SADA

**FRUTAS
SANCHEZ**

FRUTAS LEGUMBRES
VERDURAS DERIVADOS

AVDA. SADA Y SUS CONTORNOS - EDIF. SOLANA
TFNO. 981 62 42 06 - 15160 SADA (A CORUÑA)

Avda. da Mariña, 16 · 18 - Entrep. C
Tel.: 981 62 40 00 · 15160 SADA

DISCOTECA

CHFRE: C () E

Rúa da Obra 5, SADA

Centro de fisioterapia y rehabilitación

Inés Calaza Cal
Nº col 990

C/ La Laguna 44, bajo 7
15160 Sada - La Coruña
662 428 543
ic.fisioterapeuta@gmail.com

DOMINSADA, S.L.

- Mecánica en general
- Alineado de direcciones
- Servicio PRE-ITV
- Electricidad
- Sustitución de neumáticos
- Carga de aire acondicionado
- Cambios de aceite
- Diagnóstico de sistemas eléctricos
- Diagnóstico de sistemas de refrigeración

Tel. 981 621 475 - Fax 981 624 719 - Móvil 659 409 889
Tarabelo, 97 - 15160 SADA (A Coruña)

Librería
BRAÑAS

Papelería

Avda. Coruña 5, local 3 - 15160 SADA

981 624 503
c/ playa nº 13, baixo izda. 15160 sada (a coruña)

Rúa da Praia nº 21, 15160 Sada · A Coruña

Cafetería Bahía de Sada

Cenas-Baile - Fiestas Temáticas

Avda de la Marina, s/n. (Hotel Sada Marina)

Teléfono de reservas: 634 847 831

A. C. IRMÁNS
SUÁREZ
PICALLO

DIRECTIVA

Presidente

Francisco A. Pita Fernández

Secretaria

Rexina Basadre Orozco

Vicesecretaria

Laura I. Pita Campos

Tesoureiro

Xosé Val Díaz

Vogais

Marisa Naveiro López

Xesús Castro Vidal

Xaime Rodríguez Rodríguez

Amable Carballeira Caño

Ramón Tenreiro Suárez

Estevo Rodríguez Liste

A Comisión Irmáns Suárez Picallo nace en Sada no ano 2007 co fin de organizar un programa de actos para todo o ano 2008, logo de ser declarado institucionalmente polo Concello de Sada como Ano dos Irmáns Suárez Picallo. Ao longo deste tempo, promovéronse dous ciclos de xornadas en torno a Ramón e Xohán Antón Suárez Picallo, así como varias publicacións e unha exposición.

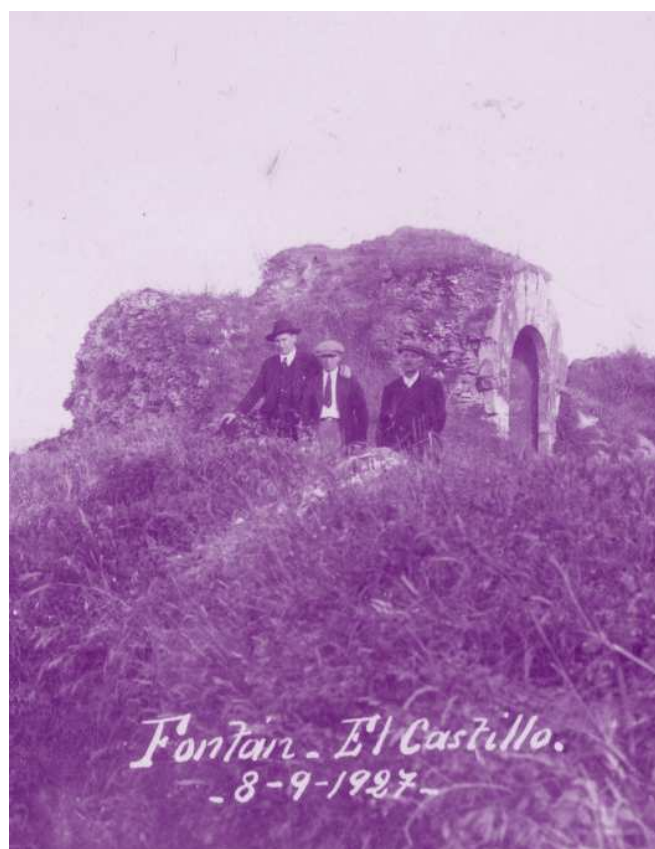
A partires do 2009 decídese ampliar os obxectivos e redefinir a Comisión, transformándoa nunha Asociación Cultural con vocación de permanencia e estabilidade. Desde entón véñense realizando actos, homenaxes e charlas sobre diversos temas, e téñense editado distintas publicacións. Ademais, púxose en marcha un blogue en internet para a difusión das nosas actividades e de textos de autores locais.

* * *

A A. C. Irmáns Suárez Picallo está aberta á incorporación de todos aqueles interesados en asociarse, e, de feito, entre as súas prioridades está a de ampliar constantemente a súa base social para atopar novos colaboradores e novos públicos.

Se desexa facerse socio, non ten máis que cubrir o formulario que se inclúe no reverso desta páxina e facérnolo chegar. Se o que quere é recibir a programación das nosas actividades, pode enviarnos a súa dirección de correo electrónico a comisionsuarezpicallo@gmail.com ou contactar con noso a través do noso grupo de Facebook.

A Asociación tamén é receptiva a todas as aportacións (artigos, documentos, materiais gráficos...), comentarios e críticas que o lector nos queira transmitir.

O fotógrafo Varela Posse no Castelo de Fontán
(1º pola esquerda). Fotografía cedida por Fina Varela

Edita

A. C. IRMÃOS
SUÁREZ
PICALLO

